

ІВАН ФРАНКО

СОТВОРЕННЯ СВІТУ

1984

ІВАН ФРАНКО

СОТВОРЕННЯ СВІТУ

1984

IVAN FRANKO

**THE CREATION
OF THE UNIVERSE**

ІВ. ФРАНКА

ФІЛЬСОФІЇ ДОКТОРА

БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЯ
про

Сотворенне Сьвіта

в сьвітлі науки.

Доповнив, додав пояснення,
образки і малу
ПРОФ. ДР. ОЛ. СУШКО

ВІННІПЕГ, МАН.

Коштам Івана Ковалюка.

1 0 1 8

ВИДАВЕЦЬ :

Славин Яворський

PUBLISHER:

Slavyn Yaworsky

1984

ДР. ІВАН ФРАНКО.
Після малюнку Ів. Труша
1913 р.

ЗМІСТ.

	Сторона
Передне Слово	13
1. Боротьба Віри з Наукою	21
2. Мойсей і так звані Мойсеєві книги	34
3. Перше біблійне оповідання про сотворення світа	47
4. Те саме оповідання в світлі Науки	63
5. Друге біблійне оповідання про сотворення світа	70
6. Інума Ілїш, або Старовавилонське опо- відання про сотворення світа	78
7. Жиди перейняли свої казки від Вавилонян і інших сусідних народів ..	100
8. Закінчення	105

Ів. Ковалюк і Ол. Сушко
видавці сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

„Тепер я можу приступити до самої річі, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворення сьвіта. Та поперед ще одно застереження і одна просьба до тих, що хочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

„Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав, зовсім не мої власні. Я не висав собі тут нічогоїсьніько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новітної науки, а властиво лише маленький вибір із богатого скарбу тих здобутків. А ся новітша наука визначаєть ся власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досьвідів, контролі; вона подає лише такі річі, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і

переконати ся, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „святая святих”, а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кожний чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — пізнати правду, і в кого розум на стілько вироблений, щоб зрозуміти її оцінити її.”

Ось такими словами відзиваєть ся покійний Іван Франко на початку III-го розділу отсеї книжки до своїх читачів... Що за болючий, глибоко діймаючий й упокорюючий трагізм бренть в тих золотих словах великого мислителя і мистця рідного слова...

„Я не виссав собі тут нічоґісінько з пальця”, сновідаєть ся він перед рідним народом, — він, що був не лише одним із найбільших письменників усеї соборної України, але й одним із найбільших умів усього культурного світа послідної доби... Давав у своїй знаменитій розвідці вісти про найсвітліїші результати одної із найбільш інтересних галузей людського знання, — інформував нас про висліди найцікавіїших дослідів учених цілого світа над відгаданнем найбільшої тайни людського роду — сотворення світа, — давав нам дорогоцінні перли своїх думок і мрій, пересипаних на папір умученою від гіркої праці рукою в часі невиспаних ночий, — давав нам усе те... та при тім ще й просив нас покірно, аби ми, прочитавши отсю розвідку, не подумали собі, що Він „виссав усе те собі з пальця”...

Він, Доктор Іван Франко, великий мислитель, поет, учений, письменник й член многих рідних і заграничних наукових інституцій...

Просто фізичну біль відчуваю при читанню отсих безмежно трагічних слів великого мужа, й

паленію румянцем сорому... за мій рідний нарід,
до якого в такий спосіб мусять промовляти його
найкрасші сини.

*

Понисшу студію написав був пок. Іван Франко
при кінці 1904 р., її напечатав її в „Новім Громад-
ським Голосі” в першій половині 1905 р. Накла-
дом „Н. Г. Г.” вона її вийшла окремою відбиткою
в дуже обмеженім числі примірників (усього 200 чи
500 примірників).

Ще літом 1904 р. покійний великий муж анї
думав про її написанне. В тім часі я мешкав в
Його домі її працював разом з Ним в одній і тій
самій кімнаті (почавши від 1902 р.). Пізною осі-
нню я докторизував ся її виїхав на дальші студії
до Риму, а серед того її попали ся в руки покій-
ного Івана Франка найсвіжіші праці німецьких
учених про великі відкриття в Вавилоні, Сирії,
Палестині її Єгипті. Праці сі зробили на Нього
глибоке вражіння: се ж бо і були книги, яких Він
так дуже потребував у своїх довголітних біблій-
них студіях, її які давали остаточну відповідь на
усі ті пекучі питання біблійної критики, що зда-
вались досі неможливими до розв'язання.

І в голові великого мислителя зродив ся від-
разу сьміливий плян: написати популярну студію
про початки і жерела біблійного оповідання про
сотворення свїта, напечатати її в тисячах примір-
ників її розкинути між народ, аби велику Правду
про найбільшу містерію свїта пізнали мільони
нашого замученого простолюдя, а пізнавши її,
щоб визволились з важного ярма вікових пересудів,
темноти і визиску. Строго наукової студії
про се питання Він не думав писати. Яка ж бо
користь була б з такої студії для широких мас

рідного народу, що для його добра і кращої будучности іменно посвятив був пок. Іван Франко усе своє жите?... Така строго наукова студія була б неприступна для мільонів нашого народу й вона пропала би на довгі часи в неприступних широкому загалови Записках Наукового Товариства ім. Шевченка.

На жаль — мрії великого ученого не сповнили ся так, як Він собі бажав. Написана ним студія видала ся нашим на скрізь склерикалізованим народним провідником так радикальною, що напечатати її відважив ся лише згаданий нами „Н. Г. Г.“, та і він, боячись переслідувань можних міра сего, надрукував її окремою книжкою усього ле-дви в кількох сотнях примірників.

Поява книжочки викликала серед нашого від-сталого суспільства велике порушення. Серед попів закипіло як в гнізді шершенів, а старші наші „інтелігенти“ вважали за відповідне заховати про „страшну“ книжочку гробову мовчанку — й за всяку ціну не пустити її в руки гімназійної молодіжи. Вкінці ж — попи упали на „спасенну“ гадку збути ся „ворога“ за одним махом: — „тихесенько, без гомону“ вони викупили усе невеличке число надрукованих примірників — й спалили їх...

В обороні болючо покривдженого письменника не відважив ся ніхто підняти голосу... І се Він відчув незвичайно діймаючо... Зараз після того й попав Він в глибоку мелянхолію, яка згодом і розвинулась в страшну і невилічену недугу. Темна ніч сповила геніяльний ум одного з найбільших мислителів останньої доби, й з неї Він не пробудив ся вже аж до останка свого много-страдального жита.

Ми мали перенести ся на постійне мешканне до Його дому, й моя дружина мала зайняти ся пі-
клованнем нашого великого Друга й зарядом у-
сього дому...

Хто зможе описати сум Покійного, коли Він
довідав ся, що ми рішили ся виїхати до Канади...
Та Він нас не відраджував, ані не стримував.

„Га — така наша доля, -- говорив Він, пра-
щаючись з нами перед відїздом. — „Розсипаємо
ся, як кленове листє... Та чи побачимо ся ми ще
коли в житю?...”

Так вже і не судилось нам більше бачитись...
Та ні ми тут не зазнали гаразду на далекій чужині,
ні Він там у рідній -- не своїй землиці не глянув
живими очима на краці дні в житю рідного на-
рода...

Та коли не ми, так може наші діти...

Може...

Та вже ж останніх слів великого Учителя і
Друга, які Він давав нам на передодню нашої
дороги у далеку чужину, ми не забудемо ніколи:

„Пам'ятайте, мої друзи, - - говорив Він, —
ширїть скрізь і все Правду і ніщо більше як Пра-
вду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все таки
згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спа-
сителькою людства.”

І сих слів ми не забудемо до смерті. А по-
нисша знаменита книжечка великого мислителя,
яку ми саме тепер видаємо в поправнім виданню
на основі останніх творів найславніших учених
світа, хай буде не лише висловом найглубшої
щирости моїх слів, але й бодай частинною експі-
цією за усі мої вольні і невольні гріхи юніх днів,

днів весни в характері „ученого” австрійського тшпу.

А факт, що отся книжка виходить коштом простого українського робітника в Канаді, Івана Ковалюка, хай буде проречистим доказом світлої перемоги Франкових ідеалів.

Показуєть ся, що скоро вже перестанемо ми співати:

„Нема в світі правди, правди не зискати,

Бо тепер неправда стала панувати,”

перестанемо, коли звичайний український робітник-чорнороб жертвує на видання наукової книжки увесь свій злиденний заробіток, вслнчезну для нього суму \$1,600.00.

Писано в Вінніпегу, Ман., в третім році після смерті Ів. Франка.

Ол. Сушко.

Мала Стеринного Сходу в семім століттю до Христового Різдва.

Рігія - Вогназ Кеи

А

Б

А

А

А

А

А

А

А

А

А

А

А

I.

БОРОТЬБА ВІРИ З НАУКОЮ.

Наші поборники правовірності, а властиво темноти та безмисности серед народа, дуже сердять ся на нас, що ми силкуємо ся не лише освіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коли згадати за Дарвіна, хоча жаден з них певно не пробував читати Дарвінових писань.

Сердить їх у Дарвіна — і се справді сьмішна й сумна річ — не те, що є в його писаннях, а більше те, чого в них нема, але що інші виводили з них. Коли який панотчик із тих нових та ярих,

що шухали так званої римської науки (наукою можна назвати її з таким самим правом, як чемерицю паншею), згадає про Дарвіна 1), то зараз певно почуєте від нього слова:

„Дарвін! Ага, то тої безбожник, що поважився доказувати, буцім то чоловік походить від малпи!”

Тимчасом хто читав пильно Дарвінові писання, тої знає, що Дарвін зовсім не був безбожником, а тільки так званим агностиком 2), що по своїому був чоловік глибоко релігійний і зовсім не говорив ані не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали багато спільного з теперішніми малпами, або ин-

1.) **Charles Robert Darwin** народився 1809 р., умер 1882 р. Один з найбільших учених світа. Знаменитий дослідник природи й автор многих наукових творів, з яких слідує два творять радикальний зворот в дотеперішних дослідах природи:

1.—On the origin of species by means of special selection, 1859.

Сю книжку перевели німецькі учені на свою мову три рази: 1863, 1883 і 1902 р. Окрім того перекладено сю многоважну книгу на усі культурні мови цілого світа — крім української.

2.—The descent of man and on selection in relation to sex, 1871.

Вплив Дарвіна на дальші досліди природи був так великий, що його названо Конеріком або Ньютоном “органічного світа”. Зразу оборонці старовини накиннулися на значеного ученого безпримірними лайками, але згодом мусіли замовкнути перед неопорними його доказами. Правда перемогла!

2) **Агностицизм** — слово грецьке й означає в новітній англійській філософії напрямок споріднений з так званим трансцендентальним ідеалізмом (Новокантіїзм), що зайчається лише тим, що можна нашим розумом певно поняти, а навпаки виключає з обсягу філософії усе те, що є непонятне (на примір: остання причина річій, бутє і єсть Бога і т. н.) Так отже Агностицизм ріжниться від Атеїзму (безбожність) тим, що не заперечує божества, але заявляє, що не може про се нічого знати. Творцями Агностицизму були славні англійські учені Гокслі (Huxley) і Спенсер (Spencer.)

Руїни Вавилону.

Відкопані німецькими археологами протягом дванадцятих літ
важкої праці. — (Почато працю 1900 р.)

шими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед мільонами літ спільних предків 3).

Перед мільонами літ! — скаже дехто з тих, що читали або в школі вчили ся біблійну історію. — Хибаж перед мільонами літ була яка земля, було сонце, було небо? Адже в письмі святім говорить ся, що небо й землю сотворив Бог не швидше, як чотири тисячі літ перед Христовим різдвом і що, значить, від сотворення світа до тепер минуло не більше як 6000 літ.

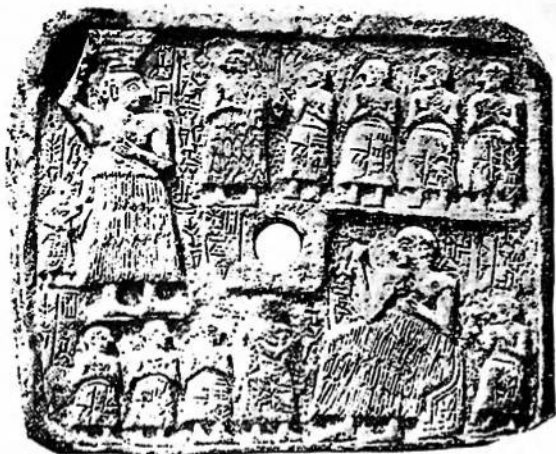
Ну, в письмі святім — скажмо ми на се, — так докладно той рахунок не вчислений, хоч певна річ, що числячи на підставі названих там „родів.” одержимо суму мало що більшу. Але сьогодні вже кождому ясно, що ті біблійні обрахунки не мають ніякої вартости і були зроблені в дуже пізніх часах жидівськими рабінами. В Єгипті та Вавилоні за останніх сто літ повикопувано та повідчитувано багато записок, будівель і взагалі слідів людського життя, навіть літописів старих царів, із яких вчислено, що на 4.000 літ перед Христом у тих краях не тільки жили вже люди, але стояли укріплені міста, були держави, було вже відоме письмо, значить, ті люди муїли вже прожити там багато сот або й тисяч літ розвою. Отже тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблійні

---

3) Останні наукові досліді ствердили й поглибили Дарвінові думки. Хто читає по англійськи, може довідати ся про те докладніше з слідуєчих знаменитих книг, що вийшли недавно:

1.—Prof. G. F. Scott Elliot: Prehistoric Man and his story. With 64 illustrations & diagrams. — London, 1915. — Сторін 1—400.

2.—Henry F. Osborn: Man of the Old Stone Age. Their environment, Life and Art. New York, 1916. — Сторін 1—26 і 1—545. — З многими образками. — Опис тої книги найдете в другій і третій книжці “України.”

Пропам'ятна таблиця царя Ур-ніна.

Яких 3.000 літ перед Христовим різдвом панував в Вавилоні царь Ур-ніна. Його столицею було місто Лагаш. Був се ревний слуга богів. Їм присвятив він чимало дорогоцінних начинь, статуй, таблиць і т. п., складаючи усі ті дари в різних красивих святинях. Рівночасно славив ся він тим, що ради більшої изодовитости краю копав канали, а при тім будував шинклірі та магазини для переховання складаних собі і богам дарів, — а там і самі святині. З правдивих часів панування того короля заховалось по нинішній день кілька преінтересних пам'яток, з яких одну подаємо нашим читачам новисше.

Се пропам'ятна таблиця, на якій король представлений в доводі примітивній (простій) одежі з кошем на голові, яким він помагав робітникам носити землю при будові святині. Наоколо стоїть царська рідня. Низше царь сидить на троні, тримаючи в руці жертвенну чашу. Уся таблиця покрита відповідними надписями.

Вже перший погляд на новисшу пропам'ятну таблицю каже нам бачити в ній прецінну пам'ятку правдивих часів. І хоча кожний мусить признати, що 5.000 літ перед нами різбярська штука в Вавилонії не стояла ще дуже високо, всеж таки судячи загально тодішню цивілізацію мусимо чудуватись її значному розитковни... А кілька тисячліть людської праці попередило тую цивілізацію доби царя Ур-ніна, — хто може збагнути?

Pop. De Sarzec et Heuzey, Decouvertes en Chaldee, Ernest Leroux, Paris, 1884 — 1912, Pl. 2.; Jastrow, Civilization, p. 42, 43, 385, 386, — Hall, op. cit. p. 179, 180.

оповідання про початок сьвіта бодай що до означення часу на 4 - 5 тисяч лїт перед Христом не мають ніякої підстави.

Але означення часу, се ще не велика річ. Могли собі пізнїйше рабіни повставляти в старі книги нісенітницї, що Адам жив 930 а Матусаїл 980 лїт, що від сотворення сьвіта до потопи було 2.500, а від потопи до народження Христа друге стїлько лїт. Сї цифри певно так собі, жидівська забавка, бо Жиди здавна любили бавити ся рахунками. Але саме оповідання про сотворення сьвіта! Адже воно виразне й ясне! І не досить того, що виразне й ясне; воно написано великим жидівським законодавцем і пророком Мойсеєм, який чув його з уст самого Пана Бога або взагалі мав від нього обявлену правду. Значить, се оповідання, се слова самого Бога (бож ніхто инший не був при тїм і не міг того знати), і вірити йому значить не вірити самому Богу.

Так говорять поборники правовірности і для того вони так сердять ся на Дарвіна і на инших новочасних учених, бо ті відважили ся **не вірити** сьому оповіданню, якому вірено більше як дві тисячі лїт, і почали людськими способами, дослїдом, огляданнем природи та порівнаннем ріжних явищ доходити до того, чи не дасть ся сей великий і таємний факт — сотворення сьвіта й чоловіка — пояснити иншим, натуральним і науковим, а не чудесним способом. Бож сотворення сьвіта з нічого, вилїплення чоловіка з глини і оживлення його одним хухом у нїздрі, сотворення жінки з чоловічого ребра, все се чуда, які по біблійному оповіданню діяли ся лиш раз і перечать усїм законам природного житя, які ми знаємо і які визначають

Сидяча статуя царя Гудея.

Одним з наслідників царя Ур-ніна був царь або "патесі" Гудеа. Він царював яких 2450 літ перед Христовим різдвом, й камяні статуї його королівської величності заховались по нинішній день. Свідчать вони про значний поступ, який різбярська штука вчинила від часів царя Ур-ніна.

(Пор. Jastrow, Civilization, p. 42, 137, 138).

ся власне тим, що дійсують постійно, все і всюди однаково.

Коли одна громада вчених — а до тих власне належав Дарвін — шукали тих натуральних пояснень повстання всього світа, землі й людей, — то инша громада звернула увагу на самі біблійні оповідання. 4) Коли се слово **боже** сказане людям устами Мойсея чи інших пророків, то мусить у тім „божім” слові бути найвисша правда і тільки правда, мусить бути найглибша мудрість, справедливість і краса. І справді цілі тисячолітя люди вірили, що так воно й є, що святе письмо стоїть недосяжно висше понад усі людські писання.

4) Порівнай:

Skinner: Commentary on Genesis.

S. R. Driver: The Book of Genesis, 1904.

Gunkel: Die Sagen der Genesis, 101, — а передовсім: Schoepfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, Goetingen, 1895.

Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alten Orients, 1904.

Schrader: Keilinschriften und das alte Testament, 1883.

Loisy: Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genese, 1901.

Zimmern: Biblische und babylonische Urgeschichte (Der alte Orient, 1901).

Budde K.: Die biblische Urgeschichte.

Pinches: The old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia, 1902.

Вкінциж найновіші праці Ястрова, Кінга, Локенбіла, Бартона і пр.

Дуже навчаючою і позитивною вважаю статю професора М. Powis Smith-а під заголовком:

Some Problems in the early History of Hebrew Religion. (A. J. S. L., 1916.)

Про спір викликаний славною книжкою проф. Деліцша н. з. Bibel u. Babel, читай:

Oettli S.: Der Kampf um Bibel und Babel, 1903. З того часу виросла на повидшу тему великанська література на всіх мовах усього культурного світа.

Царь Нарамсін.

Вавилонські історики записали, що Нарамсін був сином і наступником царя Саргона, та панував в глибокій старині 3750 літ перед Христовим різдвом. Останніж дослідники старовавилонської бувальщини кладуть пановання царя Нарамсіна на часи 2700 літ до Христа. В кождім разі повнша горорізьба царського портрета свідчить вимовно про високій розвій вавилонської різбярської штуки в тих прадавніх часах, навіть хоча би лише 5600 літ перед нами. (Пор. Гол, op. cit., p. 28 і 186).

Але коли зачали ближше придивляти ся до тих книг, повіднаходили в них багато таких річий, що прийшло ся хитати головами.

Вже те одно, що в тих книгах було багато неясного і незрозумілого, мусіло зацукати не одного. Як же се? Коли Бог у тих книгах хотів объявити людям свою волю і свою правду, то чому не зробив сього так ясно, щоби усі люди могли зрозуміти його слова? Переважна часть тих книг була писана по гебрійськи, мовою малесенького народа, що в найкращу добу свого політичного життя заселявав країну мало чим більшу від Галичини. Що більше, сам той народ уже на пару сот літ перед Христом забув свою мову і вона зробила ся у нього чисто церковною мовою, мало зрозумілою для народної маси, так як у нас церковна славянщина, а для Італіянцив латина. І ще одно: в тих гебрійських книгах, бодай у значній їх части, Бог виступає як Бог самих тільки Жидів; він велить їм без пощади вбивати людей іншої національності і дуже остро остерігає їх, щоби не піддавали ся богам тих інших народів. Виходить так, що той жидівський Бог, хоч раз у раз говорить про себе, що він сотворив небо і землю, все таки бачить обік себе якихось інших богів і дуже не любить, аби хто з того вибраного народа кланяв ся їм. Усе те були річи, які собі хочете, але певно не вияви найвисшої мудрости і найвисшої правди.

Вчитуючи ся пильно в ті „святі” жидівські книги, люди побачили далі між ними численні суперечности. В одній книзі про якусь річ говорить ся так, а в другій про ту саму річ інакше. Деж властиво та Богом обявлена правда? Що більше, показало ся, що дуже часто в одній і тій самій книзі про одну й ту саму річ на одній стороні

Пропамятна таблиця царя Нарамсіна.

Архитевир старонавбавонської штуки, про який проф. Н. R. Hall каже, що "this is one of the triumphs of ancient art: in it ancient Babylonian art reached its apogee" (стр. 188). — Різьба представляє побідний похід царя Нарамсіна проти гірського володаря "Сатуні, короля Люлюбу". Гірська околиця, сонце і зьвізди над гірськими верхами, король Нарамсін зі своїм військом й поконаний король Сатуні, що у стій побідника старається добути з своєї шні смертоносну стрізу, — усе те представлене старинним артистом незвичайно талановито.

Нахідку сеї цінної памятки завдячуємо також згаданому вже нами французькому ученому М. де Морганови. Нині знаходить ся вона в париському музею Лувр.

говорить ся так, а на другій інакше. Побільшували лихо ще жидівські і християнські богослови, які вже з давен-давна бачили ті суперечности і силкували ся позамазувати та повирівнювати їх. Але що кожний чинив се своїм способом, кожний інакше і кожний жадав для себе віри, то й вийшло замість загальної згоди правдиве замішання і суперечки без кінця, а ясности та єдности не було.

Ба, чим далі, тим більші труднощі насували ся. Коли почали відкопувати та відчитувати старі державні та релігійні написи, книги та записки Єгипта, Вавилону, Асирії та інших країв, із якими старі Жиди мали зносини, показало ся, що в жидівських оповіданнях записаних у письмі сьвятому міститься багато невірного, хибного та зовсім вудманого; що про найважніші події жидівського життя, які буцім то мало до гори дном не перевертали сусідних держав, ті держави не лишили ніякої памяти: адже й доси вчені даремно силкують ся у незлічених єгипетських записках та написах віднайти бодай слід побуту Жидів у єгипетській неволі та виходу з неї, супроводженого такою масою чудес, губернаторства Йосифового, затоплення Фараона і т. п. І тут мусіло насунути ся питання: коли в жидівськїм сьвятїм письмі обявлена Богом правда, то як міг Бог робити такі помилки?

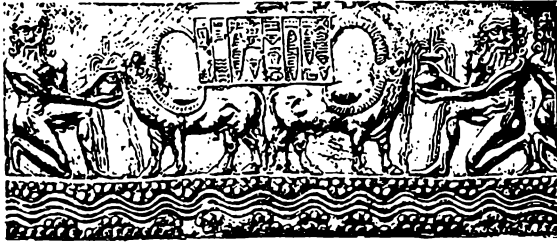
Дехто говорив, що правда, висока і безоглядна, міститься не в тих ніби історичних оповіданнях про Жидів, їх королів, війни і т. п. Се діла людські, їх писали люди і могли помиляти ся. Висока божеська правда лежить лише в тих наказах, у тих моральних приписах, які дає Бог через уста Мойсея і пророків.

Алеж бо й з тими приписами не ліпше. Найбільша часть тих приписів, поміщених у т. зв. Мойсеєвих книгах, відносить ся до обрядів, празників, одежі, постів і інших таких річий; де-що з них заховують і доси Жиди, але великої части або не заховували ніколи, або давно вже перестали заховувати. Далі велика часть тих ніби божих слів, переданих нам у книгах Мойсея і пророків, містить погані проклятя на різні народи, погрози та лайки, по нашому розумінню, зовсім негідні божого іменни.

А в кінці малесенька часть чисто моральних приписів, як ось прим. відомі десять заповідий божих, містять у собі вимоги зовсім не такої високої моралі, щоб можна вважати їх впливом божої премудрости. Таким чином ми дійшли до того, що так звані Мойсеєві і інші гебрейські книги, хоч являють ся нам духовими пам'ятками шановної старовини і дуже цікавого народа, який много сот літ перед Христовим різдвом дійшов до поняття одного Бога і за віру в нього зумів твердо постояти, все таки не можуть уважати ся символом божої премудрости, непомильним та обовязковим для всіх людий і всіх часів, але були творами людий, та тому і виявляють людські хиби й помилки.

Гебрейський тип до-христової доби.

Відтиски печатки царя Саргона.

Після вавилонських записок царь Саргон (Шарганні-шаррі) мав панувати в Агад 3.750 літ перед Христовим різдвом. На основі новітніх дослідів нановання того царя кладуть на часи 2.500 літ до Христового різдвя (King).

II.

МОЙСЕЙ І ТАК ЗВАНІ МОЙСЕЄВІ КНИГИ.

Про сотворенне світа і початки людського роду оповідає перша книга Мойсея, і для того поки говорити про саме те оповідання, треба нам хоч коротко сказати про Мойсея та його писання.

Наша церков учить, що Мойсей був великий пророк і чудотворець жидівський, що він з наказу божого вивів Жидів із єгипетської неволі, що в Синайській пустині Бог покликав його на гору і там дав йому закон для Жидів, що Мойсей потім сорок літ водив Жидів по пустині, простуючи до обіцяної землі Палестини, але сам умер не дійшовши до неї. Все се вчить наша церков на підставі жидівських книг, званих Мойсеєвими, в яких оповідається про діла і промови Мойсея і подається закони, дані ним із божого наказу жидівському народови. Та не досить того: наша церков, ідучи за оповіданнями жидівських рабів,

стоїть на тім, що ті книги написав сам Мойсей, значить, найперший і наочний свідок усього того, що робило ся; те, чого він не бачив (отже про сотворення та потону світа, про патріархів і т. п.), він написав із оповідання самого Бога, що являв ся йому лицем до лица.

Тих Мойсеєвих книг маємо пять; по церковному вони називають ся: Книга Битія, Книга Виходу, Книга Чисел, Книга Левітів і Книга Другого Закону. Сі книги були написані гебрійською мовою, але ті титули не стоять у гебрійським письмі; там ті Мойсеєві книги не мають ніяких титулів, а рабінні поназивали їх лише від першого слова, яким зачинаєть ся кожда книга. Отже першу книгу називають Брешіт, бо тим словом вона зачинаєть ся (воно значить „на початку”), другу Елле шемот (отсе імена), третю Ваїкра (він назвав), четверту Бамідбар (у пустині), а п'яту Елле гаддебарім (отсе промови). Усіх п'ять книг разом Жиди називають Тора (по виговору наших Жидів Тойра), себ то закон. Перекладаючи жидівські книги на грецьку мову їм подавано титули хоч троха (певно, що не зовсім) відповідні до змісту. Отже першу книгу Греки назвали Генезеон, себ то книга родів, хоча відповіднійше було-б назвати її книгою початків; п'яту книгу названо Другим законом зовсім невідповідно, бо той, хто писав сю книгу, писав зовсім так, як коли-б ніякого іншого закону у Жидів не було і його книга являєть ся власне першим законом.

Перечитуючи пильно ті Мойсеєві книги вчені люди швидко переконали ся, що признавати їх написання Мойсеєви нема ніякої підстави. Раз те, що в самих книгах ніде не кажеть ся, буцім то їх написав Мойсей; навпаки, скрізь у них го-

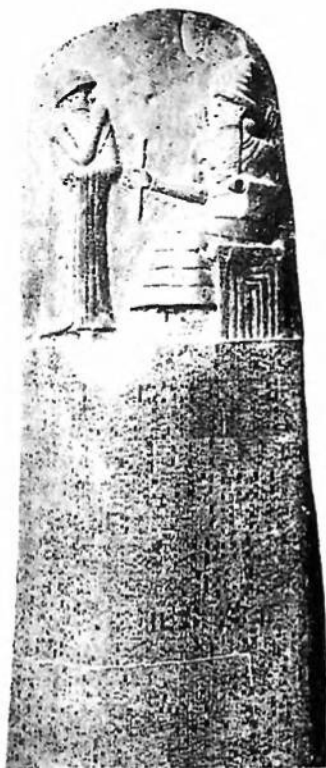
ворить ся про Мойсея в третій особі, як про чоловіка постороннього, а в останій книзі оповідаєть ся навіть про смерть і похорон Мойсея; значить, сього вже певно не міг написати сам Мойсей. Правда, ся обставина, що в книгах про Мойсея говорить ся в третій особі, ще сама не значила би нічого, бо і в інших письменствах знаходимо книги, де люди пишуть про себе самих у третій особі, приміром грецька книжка славного Атенця Ксенофонта про похід Греків до Персії, або латинські спомини великого римського полководця Юлія Цезара. Але єсть у Мойсеєвих книгах інші докази на те, що їх не писав Мойсей. 5)

Поперед усього законодавство. В книгах говорить ся, що Бог через Мойсея дав Жидам закон у пустині; в тих частях книг, де оповідаєть ся про різні пригоди, все видно так, що Жиди живуть у пустині як народ кочовий, який мандрує з місця на місце. Тимчасом законодавство відносить ся зовсім не до кочового, а до осілого народу, такого, що живе по селах і містах, займаєть ся рільництвом, садівництвом та плсканнем худоби; що більше, майже скрізь у тих законах проводить ся думка, що всі Жиди повинні сповняти свої релігійні потреби в однім місці, давати данини одному храмови, яким був ерусалимський храм не в початках державного життя Жидів, але аж по їх повороті з вавилонської неволі! Виходить так, що Мойсей, пробуваючи в пустині, давав Жидам закони не такі, які були відповідні для їх тодішнього життя, але такі, що мали вийти в

---

5) Учені написали про Мойсея та про буцім то ним зложені сьвяті книги жидівського народу чимало книг. Хто читає по німецьки довідаєть ся про усе те дуже докладно з знаменитої книги німецького ученого Г. Грессмана п. з.: *Mose und seine Zeit*, Goettingen, 1913.

Закони царя Кгаммурабі.

Кам'яна (базальтна) таблиця, на якій списані закони одного з найславніших володарів світа, вавилонського царя Кгаммурабі, що панував яких 2.000 літ перед різдвом Христа, після одних учених — коло 2338 р., а опісля інших (Кінг, Гол і пр.) від 1944—1901 року перед Христовим різдвом. Віднайшов її 1902 р. французський учений П. де Морган в Сузі (Персія), а нині перешовується в славнім париськім музею "Лувр".

В горішній частині таблиці бачимо самого царя, як він відбирає звід законів з рук бога сонця Шамаша. Отсі закони перейняли опісля від Вавилонян Гебреї (Жиди), й наслідуючи в усім Вавилон'яни придумали й собі казку, що буцім то їхні закони дав їм також їхній бог — Єгова через свогого слугу Мойсея.

жите за 100 чи навіть 500 літ, і Жиди буцїм то тутже заприсягли сьвято виконувати те, чого в їх положенню не то не могли виконувати, але навіть не могли гаразд розуміти!

Ось чому вчені люди догадували ся, що ті закони не могли бути писані в пустинї для кочовників, а мусїли бути зложені тоді, коли Жиди вже осїли ся в Палестинї, і що невідомі нам законодавці тїлько підсунули їх під імя Мойсея, щоб надати їм більше поваги. Та нинї наука ствердила вже зівсїм певно, що законодавство жидівського народа розвинуло ся під впливом законодавства вавилонського. Ба що більше: недавно віднайдений (1902 р.) звід законів вавилонського царя Кгаммурабі, що панував 2000 літ до Христового рїздва, свідчить проречисто, що так звані Мойсееві закони взятї нераз живцем з тогож вавилонського зводу! І якжеж супроти сього вірити в жидівські казки про боже обявлення їхньому „пророкови” Мойсееви... 6)

Але се ще не все. Жидівський народ має ще инші книги, що також належать до сьвятого письма, книги історичні та пророцькі з часів, коли

---

6) Про усе те ученї рїзних народів написали чимало книг. Найважнїйші з них в слїдуючі:

По французьки:

Delegation en Perse. Memoires publics sous la direction de M. J. de Morgan, delege general. Tome IV. Textes Elamites - Semitiques, deuxieme serie, par V. Scheil, Professeur a l' Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux, 1902.

По німецьки:

Prof. Dr. D. H. Mueller: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhaeltnis zur mosaishen Gesetzgebung sowie zu den Tafeln. — Text im Umschrift, deutsche und hebraeische Uebersetzung, Erlaeuterung und vergleichende Analyse — Wien, 1903 (Alfred Hoelder).

По польськи вийшов той сахнїй твір віденського ученого під заголовком: Dr. D. H. Mueller: Ustawy Hammurabiego i ich

Гебрэйські раби в асирійській неволи.
(Коло 700 року перед Христовим різдвом.)

Різьба з царської палати в Куянджік.

Жиди жили в Палестині і мали своїх царів і свою державу. Отже то цікава річ, що жадна з тих книг нічогісінько не згадує про ті ніби то найстарші Мойсееві книги, які повинні-б бути основою всього релігійного та громадського життя: ані жидівські царі Давид, Соломон та їх наступники аж до вавилонської неволі, ані жидівські пророки такі як Амос, Єремія, Ісаія, нічогісінько не знають про Мойсееві книги і про Мойсеїв закон. Навпаки, пророки в своїх писаннях голосять віру та науку в значіній мірі противну від тої, яка голосить ся в Мойсеевих книгах: бо коли Мойсееві книги кладуть величезну вагу на жертви та приноси, то пророки раз у раз говорять, що Бог не хоче від людий жертв, брідить ся їх приносами, що дим і кров різаних та палених звірів зовсім не приємні йому.

Аж пару сот лїт пізнїйше, коли жидівська держава пропала безповоротно, розбита Ассирійцями та Вавилонцями, і коли останки жидівського народу за дозволом Персів вернули з довголітної (70 літної) вавилонської неволі назад до Палестини, аж у тих часах, на 500 чи 400 лїт перед Христовим рїздвом, Жиди роблять ся чимось таким, що відповідає Мойсеевим законам: се вже не народ, а церква; на чолї їх стоїть не король, а архіє-

---

stosunek do ustawodawstwa mojżeszowego jakoteż do dwunastu tablic." — Wydanie polskie. — Stryj, 1905.

Ungnad-Köhler: Hammurabis Gesetz, Leipzig, 1912.

По англійськи:

The Code of Hammurabi, Harper's Edition, Chicago, 1903.

C. H. W. Johns: The Oldest Code of Laws in the World, Edinburgh, 1903.

Johns: Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters, New York, 1904.

Johns: The Relation between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew People.

рей; обік нього стоять не пророки, а книжники (рабіни); увесь той люд має лиш один храм у Єрусалимі, а окрема верства людий, розсипаних по всім краю — Левітів — має привілей жити без праці, тільки з жертв і десятин, які вся решта людности мусить приносити для храма. Ті жертви означені та описані масою приписів, які були зовсім невідомі давнійше, за самостійного політичного життя Жидів, і очевидно не могли бути 700 літ швидше написані Мойссем, хоч тепер їх видавано під його іменем.

Маємо ще один дуже важний доказ на те, що так звані Мойсеєві книги в тій формі, як їх читаємо тепер, були списані не Мойссем на 1000 літ перед Христом, а жидівськими рабінами та архієреями по повороті Жидів із вавилонської неволі. Сей доказ, се мова тих книг.

Я вже згадував, що святі книги Жидів, у тім числі й т.зв. Мойсеєві книги, написані гебрійською мовою, якою говорили Жиди тоді, коли мали свою державу, але яку потім вернувши з вавилонської неволі, звільна забували, замінюючи її так званою халдейською або арамейською. За часів, коли жив на світі Ісус Христос, стара гебрійська мова була вже мертва; її розуміли, нею писали тільки книжники, рабіни, а простий народ говорив по арамейськи. Книжники не лише розуміли стару гебрійську мову, але пробували й писати нею, хоча, розумієть ся, не могли иноді встерегти ся того, щоб до старої мови не домішувати дещо троха й нової арамейщини. Отже придивляючі ся до тзв. Мойсеєвих книг учені язикознавці добачили, що й мова тих книг має декуди домішки такої арамейщини. Як би їх був писав Мойсей у Синайській пустині на 1000 літ перед Христом, то такі

домішки були би зовсім неможливі, бо тоді й самої арамейщини ще й на сьвітї не було, бо ся мова виробила ся аж пізнійше, під вавилонським пануваннем.

Але й се ще не все. Чим пильнійше вчені люди придивляли ся до тих ніби Мойсеевих книг, тим більше цікавих та несподіваних прикмет находили в них. Ще в р. 1753 талановитий французський лікар і професор Астрік 7) завважив, що в різних місцях Мойсеевих книг для означення Бога вживається не однакове жидівське слово; а власне в одних оповіданнях Бог називається Ягвег, а в інших для означення Бога вживається слово Ельогім, а се слово єсть число множне від назви Ель. Астрік доказував на тій підставі 8), що Мойсей пишучи свої книги не користувався ані безпосереднім божим вітхненнем, ані устними оповіданнями народними, але мав під руками два писані твори, дві окремі повісти: в одній із них Бог називався іменем Ягвег, а в другій Ельогім. Мойсей зліпив із обох сих оповідань свою книгу тим способом, що все належне до одної події списував з обох оповідань до купи, не вважаючи на те, чи в тих оповіданнях були які суперечности, чи ні. Інші вчені почали відрізняти оповідання історичні від частин закондатних; з часом показало ся, що навіть розділивши оповідання з іменем Ягвег від тих, де Бога називають Ельогім, не усувається всіх трудностей.

Ті уступи, де Бог називається Ягвег, зведено до

---

7) Jean Astruc (читай: Жан Астрік), доктор і професор медицини в Парижу, родив ся 1684 р., а умер 1766.

8) В книзі під заголовком: *Conjectures sur les memoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genese*, Bruxelles, 1753.

Інтересне, що Др. Астрік затаїв зразу своє авторство. Мимо се одначе він не вхоронив ся перед піметою пошів.

Пор. Curtis, S. J., *Bibliotheca Sacra*, січень, 1884.

купи і так само ті, де Бог називаєть ся іменем Ельогім; показало ся, що одні й другі творять більше менше цілість, немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами; першого названо Ягвістом, а другого Ельогістом. Але давня Астрікова думка, що се були дві окремі книги, з яких черпав той, хто укладав тзв. Мойсееві книги, не справдила ся. Показало ся, що й Ягвіст і Ельогіст містять у собі дуже ріжнородний матеріял, що се не були дві ріжні книги, написані двома людьми, але радше дві збірки ріжнородного матеріялу, записуваного з устних оповідань ріжними людьми і пізнійше зведеного сяктак в одну цілість, при чім одно врізувано, инше дрібку штуковано, але загалом давні перекази заховано досить вірно. Але сі два жерела не вичерпували всеї маси того, що містить ся в тзв. Мойсеевих книгах. Власне всі уступи законодатного змісту не підходять ані змістом, ані мовою ані до Ягвіста, ані до Ельогіста; за почином берлінського вченого Вельгавзена (1878 р.) 9) їх виділено в окрему книгу, яку названо Книгою жерців; крім чисто законодатних місць до сеї книги прийшло ся причислити також деякі оповідання, приміром зараз покладене на початку першої книги оповіданне про сотворенне сьвіта.

Але й сі три писання не були одинокими складовими частями, з яких склиено тзв. Мойсееві книги; скрізь у їх текстї попадають ся ще якісь посторонні дописки, додатки, шматочки оповідань, які велять нам догадувати ся, що збірок в роді Ягвіста й Ельогіста було більше; се значить ріжні школи чи ріжні громади людей у ріжних часах записували з уст люду або й перероблювали по своєму на-

9) Славна книга Вельгавзена вийшла третім накладом під заголовком:

Wellhausen J.: Israelitische und juedische Geschichte. 1897.

родні перекази та відомости; пізнійше книжники зібравши ті давні записки, брали з них те, що їм було до вподоби, додаючи скрізь, де їм се видавалося можливим, уступи з книги жерців, і так повстали ті книги, прозвані Мойсеевими. Значить, праця, яку по старим рабінським та християнським переказам мав написати один чоловік Мойсей на яких 1000 років перед Христом, по новійшим дослідкам була зложена 400—500 літ пізнійше з багатьох різнородних частин, зложена для певної цілі:—утвердження верховенства ерусалимського храму і верховодства попівської верстви Левітів над жидівським народом і зложена не одним чоловіком, не відразу, а протягом кількох поколінь.

Так виглядає в світлі новочасної науки та книга, якій наші богослови хочуть признавати більшу правдивість, як працям цілої великої громади вчених людей, дослідників природи, що все жите посвятили на вислідження правди, не дбаючи на власну користь, і працюють при помочи безмірно вдосконалених інструментів, роблять тисячні проби, коштовні подорожі, мають під руками величезні музеї і в книгах зібрані досліди всіх людських поколінь. Справді читаючи всі ті громи і всі ті свари наших богословів на новочасну науку та її здобутки мимоволі згадуєш слова одного німецького поета, що ті люди хочуть своїми реверендами закрити сонце.

Тип грецького атлета.
(Старинний грецький бронзовий відлив.)

РАЙСЬКЕ ДЕРЕВО.

“Первородний гріх.”

По обох сторонах “райського дерева” сидить мушниця і жінка. Жінка протягнула руку по “заказаний” онов, а за плечима жінки видний замітно муж. Так і силоміць нагадують ся клясичні слова прастарої жидівської казки:

“І насадив Бог сад у Едемі на востоці, тай осадив там чоловіка, що создав (сотворив). І зростив Господь Бог усяке дерево із землі, принадле на погляд і смашне плодом своїм, і дерево життяне посеред саду, і дерево познання добра й зла.

І заповідав Господь Бог чоловікови, глаголючи: З усякого дерева в саду - раї можна тобі по внодобі їсти. З тогож дерева, що дав знатте доброго й лихого, а того не важити меш ся їсти, ато вмреш певно тогож дня, як скоштуєш із його.

Змій же був хитрійший над усякого польового звіра, що Господь Бог создав. І каже він жінці: Чи справді Бог сказав: не мусите їсти ні з якого райського дерева? І каже жінка змієви: З усякого дерева райського їсти мемо, а плодуж дерева, що серед раю, рече Бог, не їжте з його, ані доторкати метесь до нього, ато помрете.

І каже змії жінці: Ні бо, не помрете. А се Бог знає, що скоро повоїсте з нього відкринють ся вам очі, і будете як боги, знаючі добре і лукаве.

І вбачала жінка, що добре дерево на їду, і принадле очима дивитись і надило тим, щоб усе знати; і взяла плоду з його тай скоштувала, і дала чоловікови своїому з собою, і скоштували.

І відкрились їм обом очі, і схаменуались вони, що були нагі; і позпинали листя смоковне, тай поробили полен.

(Перва книга Мойсея, 2, 8 — 9, 16 — 17 і 3, 1 — 7.)

Що за чудова казка!... Та що Жиди перейняли її від старинних Вавилонян, про се довідались ми щойно з старо - вавилонських викопалек.

(Пор. M. Jastrow, Civilization, p. 425.)

Первородний гріх.

(Після малюнку великого артиста XVI. ст.)

Літ тому 400 один з найбільших малярів світа, Мікель Анджель Буонарроті (родив ся 1475, умер 1564 р.), змалював був на стінах папської каплиці в Римі, званої Сикстинською, величаву поему про сотворення, відкуплення і кінець світа. Як Мікель Анджель уявляв собі біблійний "первородний гріх", бачимо на повнішій образку. Порівнявши його з попереднім старо - вавилонським зображенням того самого мотиву, можемо легко запримітити усі подібності й різниці обох артистичних креацій, відділених від себе кількома тисячами літ.

III.

ПЕРШЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО СОТВОРЕННЯ СВІТА.

Тепер я можу приступити до самої річі, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворення світа. Та попереду ще одно застереження і одна просьба до тих, що схочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

Застереження такє, що всі ті уваги, які я тут подав і далі ще подам, зовсім не мої власні. Я не висав собі тут нічогоїсїнько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новійшої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіjšа наука визначаєть ся тим, що її від кого не жадає і ні в кого не тернить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі; вона подає лиш такі річи, що кожний відповідно приготований чоловік може її сам дійти до них і переконатися, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „святая святых,” а инші не мають; до найглубших тайників науки має вільний доступ кожний чоловік, у кого в серці горить чисте і сьвяте бажання — пізнати правду, і в кого розум на стілько вироблений, щоб зрозуміти її оцінити її.

А просьба моя до читача така. Мені доведеть ся тут говорити про початкові розділи Біблії, а спеціально книги Битія. Було-б дуже добре, як би кожний читач мав під рукою переклад тої книги. На жаль, у нас є доси лиш один повний переклад Біблії на нашу народну мову, доконаний небіжчиком Кулішем, а доповнений професором Пулюєм та Ів. Нечуєм-Левицьким і виданий торік англійським біблійним товариством. Отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати кожда читальня і кожний поодинокий чоловік, кого лише стане на се, і я просив би кожного, хто дочитає доси мої уваги, покласти сю книгу перед собою і від часу до часу заглядати до неї, де буде на се у мене вказівка.

Та мушу тут з жалем зазначити, що той Кулі-

шів переклад сьвятого письма зовсім не оправдує надій, які покладав на нього сам небіщик Куліш тай широкий загал Українців.

Переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить, бодай мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значінне речення першовзору. В однім і другім разі треба, аби перекладач сам добре розумів той первовзір, а потім старав ся передати його иншим так, щоби і вони зрозуміли його не инакше, як він. На жаль небіщик Куліш не лише що не знав зовсім гебрейської мови, якою писані сьвяті книги жидівські, — він не знав також порядно ані грецької, ані латинської мови, на яких єсть давні і важні переклади тих книг, та не знав порядно ані німецької, ані французької мови, на яких є нові наукові переклади і праці про сі книги. Тому то в многих місцях свого перекладу він іде якомсь на помацки; так і видно, що чоловік сам не знає гаразд, що він пише. До того ще Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити по просту та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі „рече“, „глаголе“, „воїнство“, „гласи“, „печалї“ і т. и., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси. Оттим то не подивуйте, коли я далі, покликуючи ся на Кулішів переклад, важнійші місця буду подавати в своїм власнім перекладі.

Перша ніби Мойсеєва книга, прозвана в нашій церковній мові книгою Битія, у Греків книгою родів (Генезеон або коротко Генезіс), а у Жидів Берешіт або Сефер Берешіт (книга початку), починаєть ся ось якими оповіданнями:

Глава I. 1. На початку, коли Бог сотворив небо і землю,

2. а земля була невидима й непорядкована і пітьма лежала на морі і дух божий сидів на водах,

3. тоді сказав Бог: „Нехай буде світло!” І стало ся світло.

4. І бачив Бог, що світло було добре. Тоді Бог розлучив світло від пітьми.

5. І Бог назвав світло днем, а пітьму назвав нічю. І зробив ся вечір і ранок — перший день.

6. Бог мовив: „Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних”. І так стало ся.

7. Так зробив Бог твердь, і розлучив воду під твердю від води над твердю.

8. І Бог назвав твердь небом. Так зробив ся вечір і ранок— другий день.

9. Бог мовив: „Нехай збереть ся вода під небом на однім місці, щоб було видно сушу.” І так стало ся.

10. І Бог назвав сушу землею, а збирище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре.

11. Бог мовив: „Нехай випустить земля зелень, зїле, що родить насінне, і овочеві дерева, що приносять плоди на землі в своїм роді, з якого є їх насінне.” І так стало ся.

12. Земля випустила зелень: зїле, що родить насіне в своїм роді, і дерева, що приносять овочі у своїм роді, в яким є їх насінне. І бачив Бог, що се добре.

13. Так зробив ся вечір і ранок— третій день.

14. Бог мовив: „Нехай будуть світила на

тверди небесній, аби розлучали день і ніч; вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки,

15. і мають бути світилами на тверди небесній, щоб світили на землю.” І так стало ся.

16. Так зробив Бог оба великі світила: більше світило, щоб володіло над днем, і менше світило, щоб володіло над нічю, і звізди.

17. І Бог поклав їх на тверди небесній, аби світили на землю.

18. аби володіли над днем і нічю і аби розділяли світло від півночі. І бачив Бог, що се добре.

19. Так зробив ся вечір і ранок, четвертий день

20. Бог мовив: „Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землю перед твердю небесною.”

21. Так сотворив Бог великі морські дракони і всі живучі істоти, якими кипить вода, і всяку крилату птицю в своїм радї. І бачив Бог, що се добре.

22. Бог благословив їх і мовив: „Будьте плодючі і множіть ся і наповняйте воду в морі, а птаство нехай множить ся на землі.”

23. Так зробив ся вечір і ранок, пятий день.

24. Бог мовив: „Нехай земля виведе живі істоти по їх роду: скотину, хробацтво і полеву дичину по їх роду.” І так стало ся.

25. Бог зробив полеву дичину по її роду і скотину по її роду і всяке хробаче на землі по його роду. І бачив Бог, що се добре.

26. Бог мовив: „Зробімо людей на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими і над птахами небесними і над скотиною і

Сотворення Адама і Єви.
(З Бабтістерії в Фльоренції, 1427—1447 р.)

Так представляли собі сотворення першої пари людей італійські артисти літ тому 500.

над усею полевою дичиною і всім хробацтвом, що повзає по землі.”

27. Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.

28. І Бог благословив їх і мовив до них: „Будьте плодючі і множить ся і наповняйте землю і робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними і над усяким звірем, що рухається по землі.”

29. І Бог мовив: „Даю вам тепер усе зілля, що плодить сім'я на всій землі, і всі дерева, що приносять овочі, в яких міститься сім'я: се має бути ваша пожива.

30. „І всій полевій дичині і всьому небесному птаству і всьому, що повзає по землі і має в собі живий дух, даю зелень зілля на поживу.” І так стало ся.

31. І Бог оглянув усе, що зробив, і ади все було дуже добре. Так зробив ся вечір і ранок - шестий день.

Глава II. 1. Так були довершені небо й земля з усім їх військом.

2. І Бог докінчив сегого дня свою роботу, яку зробив; і спочив сегого дня від усеї роботи, яку зробив.

3. Тоді благословив Бог семий день і освятив його, бо в ньому він спочив від усеї роботи, яку робив і довершив Бог.

4. Отсе родовід неба й землі, як вони були сотворені.

Заки перейдемо до розбору сього оповідання,

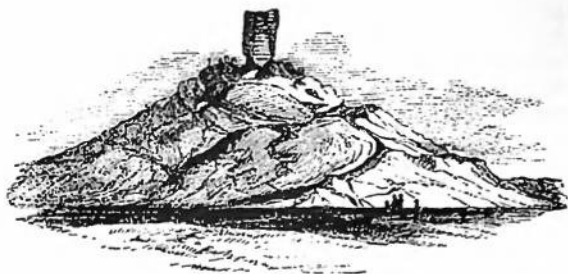
скажемо кілька слів про ті цифри, що стоять перед кождим реченням і які звуться зачалами.

Поділ книг св. письма на глави і зачали не був зроблений первісними авторами цих книг. Се зроблено геть пізніше, коли ті книги стали предметом науки по рабінських школах. Зроблено сей поділ не зовсім відповідно до змісту, а так тільки, аби допомогти пам'яті при вивченню і аби лекше було знайти якесь місце при суперечці. Що на зміст при тім звертано менше уваги, бачите зараз із першого розділу: тут оповідання переходить до другого розділу і уривається не то на четвертім зачалі, але на половині четвертого зачала. Коли заглянете до перекладу Куліша, то побачите, що ся половина четвертого зачала зовсім не відділена від другої половини, злучена з нею протинком, немов се все одно речення; тимчасом, як зараз побачимо, се не тільки окреме речення, але початок нового оповідання про сотворення світа, коротшого, але за те зовсім суперечного з першим, написаного иншим автором і з иншою метою.

Коли порівнаєте початок моїого перекладу з Кулішевим, а також із иншими церковними перекладами, то побачите деякі ріжницї, на першій погляд невеличкі, але на правду дуже важні. І так Куліш пише:

„1. На початку сотворив Бог небо та землю.
2. Земля-ж була пуста та пустошня і темрява лежала над безоднею; і дух божий ширяв по над водами. 3. І рече Бог”—і т. д.

Значить, кожде зачало являється окремих і в собі закінченим реченням, і значінне їх виходить таке: в першім зачалі акт сотворення неба й землі вже довершений, а далі Бог немов подрібно вичінує те, що не було зроблено при тім першім

Вавилонська вежа.
(Birs Nimrud, the Tower of Babel).

Останки величавої св'ятини в Бурсіна передмістю старинного Вавилону. Після вірувань старинних Вавилонян височезні вежі їхніх св'ятинь мали "лучити небо з землею. Зіс'єм такі самі вірування заховались по нинішній день й серед Магомедан, які при своїх мечетах будують також високі вежі, звані "мінаретами", іменно як звена між небом і землею. Протипились таким віруванням старинні Жиди й придумали в глибокій старині відому загально й незвичайно інтересну казку про "вавилонську вежу й помішання лзиків", занисану на сторінках своїх так званих "св'ятих книг."

Нор. Spence, op. cit., p. 48 і Morris Jastrow, Jr., *The Civilization of Babylonia and Assyria*, Philadelphia and London, 1915, p. 30.

загальнім творенню. Однак таке тлумачення було би зовсім хибне, йому заперечують дальші рядки. Аджеж ми бачимо, що небо творить Бог у зач. 6, другого дня, значить, в зач. першій воно ще не було сотворене. Так само землю творить Бог аж третього дня (зач. 9), значить, і вона ще не була сотворена в зач. 1.

Але не треба думати, що така нісенітниця стоїть і в гебрійській тексті, — вина за неї спадає виключно на перекладачів. У гебрійській тексті, як се бачите з мого перекладу, три перші зачала творять одно речення; в першій зач. каже ся: „Коли Бог творив” чи може ще докладніше: „Коли Бог зачинав творити небо і землю”; рівночасно з тим друге зач. додає: „Коли земля була пуста й порожня” — а властиво, як побачите зараз, коли не було землі, а на її місці було щось інше, — тоді, — докінчує речення зач. 3 — Бог сказав те й те, то значить, тоді розпочав ся акт творення. Отже творення починає ся аж у зач. 3, а те, що названо в зач. 2, було перед творенням. Так стоїть у жидівській тексті і так треба розуміти ті три зачала. Бачите тепер, що при таких розуміннях тих слів зач. 2 набирає особливого значіння, бо воно мале нам стан перед сотворенням світа. Очевидно той, що писав оповідання, розумів діло так, що Бог творячи світ застав уже щось готове, а з того витворив своєю силою те, що ми бачимо. Отже щож таке було перед сотворенням світа?

У Куліша читаєте, в зач. 2, що „земля була пуста й пустошня”, — слова зовсім неясні, бо не знати, чим різниться „пустий” від „пустошного.” І мій переклад не о много ліпший; він передає дослівно грецький переклад відповідного гебрійського слова; Греки не можучи в своїй мові знайти

нічого відповіднішого, поклали тут слова: „аоратос каї акатаскеуастос”, що я їй передаю дословно по нашому. Але все се зовсім не передає того, що стоїть у жидівським текстї; там стоїть таке слово, яке в тїм місці лише раз являєть ся в усїм жидівським письменствї і якого до недавна не вмїли гаразд пояснити і тїльки на здогад описували його значїннє.

В жидівським текстї кажеть ся: „і коли земля була Тогу-ва-богу”. Як сказано, се слово з жидівської мови годї було пояснити. Перекладачі та товмачі старали ся відгадати його значїннє і пояснювали його відповідно до своїх здогадів, хоча по мойому лїпше було би по просту лишити се слово без перекладу. Греки наткнувши ся на се темне слово згадали свої національні перекази про початок свїта, де говорить ся, що з самого початку був так званий Хаос -- якась безодня, в якїї безладно уносили ся складовї частини пізнїйшого свїта. З того Хаоса бог часу Хронос творить свїт. Отже сей свїй погляд вони підсунули під гебрїйське Тогу-ва-богу і сказали, що земля була ще невидима і невпорядкована, себто поєдинчї її части безладно, в сумїш лїтали серед безоднї.

Що сей погляд зовсім не передає значїння гебрїйського Тогу-ва-богу, на се вказують зараз дальші слова того самого зачала про те, що „дух божий сидїв на водах”, бож із тих слїв виходить, що вже тодї були води, значить, мусїло бути щось таке, на чїм опирали ся ті води, принайменше повітре. Одним словом, зараз тут у зач. 2 натикаємо ся на першу майже непоборну труднїсть, на темне слово Тогу-ва-богу, що має нам малювати стан річїї перед сотвореннєм свїта. Не можучи анї у Жидїв анї у Греків знайти відповідного пояснен-

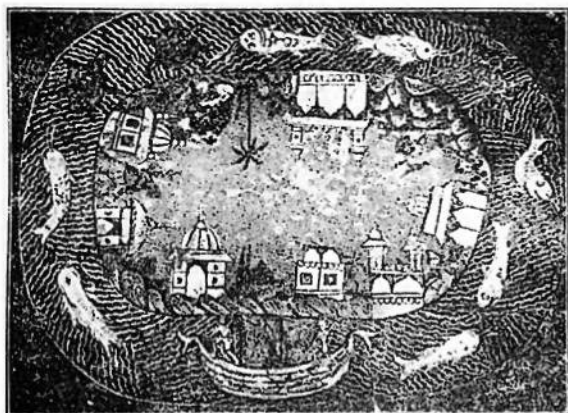
Ассирійський царь.
(Після Лейрда.)

Величність царського строю свідчить про пишноту старо-вавилонської й асирійської культури взагалі.

ня сього слова, ми мусимо на разі лишити сю загадку нерозв'язаною, і підемо далі.

Але те саме зач. 2 має ще пару таких загадок. Зараз друга частина речення, у Куліша передана словами „і темрява лежала над безоднею”, виглядає в жидівським тексті зовсім не так просто. Що таке безодня? По нашому розумінню се може бути пустий простір або велика глибіню заповнена водою. В жидівським одначе тут стоїть друге загадкове слово: Тегом. Греки перекладають його словом абиссос, але те слово значить троха не те, що наша безодня, воно значить тільки водяну глибину, море. Але в гебрійській мові на означення моря є инше слово, а Тегом ужито лише тут у отьому оповіданню. Що й тут воно значить море, се певна річ, се потверджують зараз дальші слова про те, що на водах тої Тегом (слово в гебр. жіночого рода) сидів дух божий. Із значіння всього зачала виходить, що мова тут не про звичайне море, а про той первісний океан, який покривав усю землю. Але чому він називається Тегом і що властиво значить се слово? Се знов загадка, якої на основі самої гебрійської мови годі пояснити і якої пояснення ми знов мусимо лишити собі на пізнійше.

І ще одну загадку задає нам се коротеньке зачало: „дух божий сидів на водах”. Що се за дух божий? Чи се те саме, що Бог? Коли те саме, то чому названо його иншою назвою і то власне знов таким словом, що приходить лише раз у сьому місці? Се слово по гебрійськи звучить: „Pih” і жидівські рабини толкують його: божа сила, божа істота, боже вітхненне, отже не сам Бог, а якийсь його вплив. І що значить, що ся „Pih” (знов слово в гебрійським жіночого рода!) сиділа на

Як уявляли собі старинні люди землю?

Лише найбільші філософи старини догадувалися, що наша земля є кулиста, подібно як і тисячі і мільйони інших планет у всесвіті. Загал думали, що наша земля є великим кружком, який плаває на великому океані. На землі люди побудували оселі і величазні будинки, а навколо того земного кружка могли плавати кораблями. В океані живуть великі морські риби, але чим даліше від берега тим небезпечніше запускати ся на широке море бо там... далеко-далеко живуть в морю страшні чудовища — як великанські жуки і смоки, що можуть проковтнути цілий корабель разом з усією залогою і всім добром... Так вірили колись бідні люди, та нині Наука й людський досвід розвіяли безповоротно темні мряки колишніх людських пересудів.

Повніший образок взятий з старинного оригінального (східно-го) рукопису Аґмада Туского, зложеного літ тому 800.

водах? Куліш має тут „ширяв” — слово зовсім неясного значіння; інші перекладачі люблять класти тут слово: літав, уносив ся над водами. Але все се самовільні поправки; гебрійський текст має тут таке слово, яке при інших нагодах уживається на означення того, як птах сидить на яйцях і вигріває їх (порівняй Мойсеєва книга пята, гл. 32, зач. 11, у Куліша стор. 204; на жаль ціле те зачало у Куліша перекладене зовсім фальшиво, так що не дає ніякого значіння!). Очевидно маємо тут слід такого поняття, що той, хто писав ті слова в зач. 2, уявляв собі божу Ріх як птицю, що сидить на водах первісного океана (Тегом) і вигріває те яйце, з якого мав повстати світ. Таке поняття про початок світа стрічаємо у різних народів, а особливо у Єгиптян та Фенікійців, найблизших сусідів Жидів; було-б зовсім не диво, як би воно було й у Жидів. Та натуральна річ, що се оповідання не могло знайти ласки у тих книжників, які пізнійше уклали отсю книгу; його викинено і з нього полишив ся лиш отсей невеличкий слід. Замість тої божої Ріх, що вигріває світ із води Тегом, у зач. 3 виступає інша творча сила — слово боже.

Варто ще сказати пару слів про ту твердь небесну, яку буцім то сотворив Бог на початку другого дня. Той, що писав ті слова, має очевидно на думці те сине склепінне, яке ми й доси називаємо „небом”, і вірив разом зі всіма старинними людьми і з теперішними дикунами, що се справді таке склепінне з якогось твердого кришталю, настобурчене мов великий дзвін на землю, яка видавала ся йому плоским тарелем. Нині ми знаємо не з ніякої книги, але з простого, щоденного досвіду, що земля зовсім не плоский таріль, а те сине над нею зовсім не ніяка твердь, а рідке

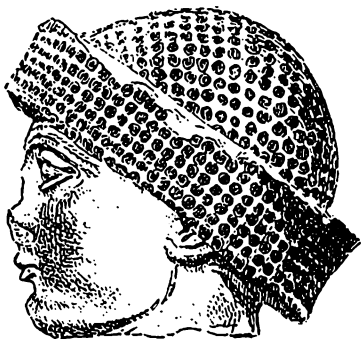
повітре, яке зрештою лише нашому оку до певної висоти видаєть ся синім, а висше, де повітря не стає, воно зовсім темне. Отже й тут маємо очевидно не ніяку обяву божу, не відкрите якоїсь великої правди, а вислів дитячої віри недосвідного чоловіка, якій брав на віру те, що бачив очима, не пробуючи контролювати сього іншими способами.

Також не зовсім ясні будуть для теперішнього читача слова 6-го зачала про те, що Бог розділив води на дві половини, одну половину над твердю, а другу під твердю. І тут треба пригадати старе вірування давніх і многих теперішних нецівілізованих народів, що над тим синім небесним склепінням є велика вода, море не менше від того, що маємо на землі. 10). В склепінню ніби то проблені декуди вікна і заставки, і коли Бог захоче, велить окремим ангелам, що приставлені до тих заставок, відчиняти їх і пускати на землю дощ. Той сам жидівський письменник, що писав отсе оповідання про сотворення сьвіта, троха далі, говорячи про потопа сьвіта, каже виразно (глава VII, зач. 11), що „відкрили ся жерела глубини землі, і вікна небесні повідчинювали ся” і почав лити великий дощ. Розумієть ся, що й сей погляд супроти теперішньої науки не має ніякої вартости і мусить уважати ся чисто дитинячим, а не виявою якоїсь божої премудрости.

---

10) Про усе те читай цінну книгу Люкаса під заголовком: *Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Voelker*, 1893.

А також: Prof. Jensen: *Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen* (шестий том в Шрадера: *Keilinschriftliche Bibliothek*, 1900.)

Суммерсько-аккадійський тип 4.500 літ перед нами.

IV.

ТЕ САМЕ ОПОВІДАННЯ В СВІТЛІ НАУКИ.

Цілу стирту нанеру списали оборонці правдивості, щоб вяснити отсе жидівське оповідання про сотворення світа згідно зі здобутками новітньої науки і віднайти в ньому глибоку мудрість, яка на тисячі літ перед новітньою наукою провиджувала всю правду, але висловила її так неясно та образово, що люди тисячі літ вичитували з тих слів щось зовсім противне. Не треба їй говорити, що така оборона божеського походження сеї повісти далеко гірша від простого заперечення. Бо коли той, хто писав першу главу книги Битія, справді знав, як творилося небо і земля і все живе на землі, то виявляється питання, на що він писав про це так неясно, що тисячі літ люди не могли розуміти його? Коли справді Бог вітхнув того письменника і диктував йому ті слова, то яку ціль міг мати Бог дурячи людей? А коли справді

Бог хотів укрити перед людьми тайни початків неба й землі, то яким же способом дозволив їм по стільких і стільких тисячах лїт дійти до правди, і то не при помочи диктованих ним самим слів, а власне на перекір тим словам? Одним словом, щоб виправдити давніх понів та рабїнів, що з рїжних байок, оповідань та вірувань склеїли так звані Мойсееві книги, новочасні богослови та оборонці правовіря не вагають ся ставити самого Бога в дуже непочеснім сьвітї.

Тай гляньте лише, як можна погодити те оповіданне не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом! Творенне ділить ся на шість днів — сегого дня Бог спочиває. Очевидно се було писано вже в таку пору, коли люди ділили час на тижні і мали встанову один день у тижні спочивати; ту свою людську встанову вони спокійнісінько переносять на Бога і ніби то його прикладом усьвячують свою встанову шабасовання. Ті шість днів у повісти виразно відріжняють ся один від одного: був вечір і ранок, перший день. Ми тепер сказали би: був ранок і вечір, але у жидів, як може знаєте, день зачинаєть ся з заходом сонця, отже субота в п'ятницю вечір і т. д. Очевидно, що по жидівському розумінню й при творенню сьвіта обсервував ся сей жидівський звичай — зовсім дитиняче міркуванне, бо й дитина вірить, що те, що довкола неї, все було і буде так само.

Глядіть далі! Першого дня Бог не творить нічого більше, тільки творить сьвітло і відділює пїтьму від сьвітла, немов би се були якісь два окремі тіла, що можуть часом помішати ся! І певно давні Жиди й вірили в те, але ми тепер знаємо, що ані пїтьма, ані сьвітло не є жадні окремі тіла, тільки сильнійший або слабший рух дрібне-

сеньких частин матерії, що заповняє весь світ. Ми знаємо тепер, що коли раз була в світі матерія, то вже світла не треба було окремо творити, бо виконуючи рух та матерія мусіла світити ся.

Далі бачимо, що хоча Бог першого дня творить світло, але проте перший, другий і третій день минає, а на небі нема ані сонця, ані місяця, ані зір. Вони призначені на те, щоби панувати над днем і нічю, самі появляють ся аж четвертого дня. І що ще цікавіше, вони появляють ся аж тоді, коли вже сотворене не тільки небо, але й земля, коли на тій землі є суша, а на тій суші виростає зелень, стоять дерева, що мають у собі плоди й насінне. Сказати таку річ новочасному чоловікови, який докладно знає, що без сонця не може появи-ти ся ані суша ані тим менше ростиinne жите, то він признає се за крайню нісенітницю.

Коли вірити рабінському оповіданню з першої глави Битія, то світло старше від неба, небо старше від сонця, а навіть трави, дерева та всякі ростиини були швидше, ніж сонце, місяць і зорі. Далі: день і ніч були швидше, ніж сонце й місяць. Далі: птахи в повітрі появили ся швидше, ніж червяки на землі. Далі: Бог сотворив від разу окремо „худобу“, себто громаду домашніх звірів, а окремо дичину; значить, „худоба“ була на світі швидше, ніж чоловік. Усе се з погляду новочасного природника тай усякого розумного чоловіка не то що не жадна Богом обявлена правда, а прості нісенітниці. Все те поясняєть ся хиба тим, що оповіданне писав якийсь рабін, що ніколи, як то у нас кажуть, „не бачив, як сонечко сходить“, сидів дні й ночі в своїй цюпі над старими книгами і пильнував лише над тим, аби старі оповідання, пісні, казки

Вавилонський бог Небо.

Статуя знайдена в Німруд, тепер в Британському Музеї в Лондоні.

зібрати в одну купу, сяк чи так склеїти в одну цілість і поділити на шість день, щоб доконче на свій сьвятий шабас лишити прогалину.

Ми ще в дальшій оповіданню вернемо ся до деяких дрібниць сеї повісти, а тепер погляньмо ще троха ближе на зач. 26—30, де говорить ся про сотворенне людей.

Тут наперед усього впадає в очи ріжниця в способі творення. Всі инші річи й явища творить Бог одним словом, а забираючи ся до творення чоловіка він з разу немов радить ся з кимось, викладає свій плян: „Сотворимо чоловіка на наш образ і подобу”.

З ким-же то радить ся Бог?

Новійші християнські богослови бачуть у тім місці найстарший старозавітний натяк на віру в сьвяту Трійцю! Нема що й казати, що такої віри у старих Жидів не було, і що власне ся віра, коли вона зародила ся у християн, була в очах Жидів предметом найбільшого обридження і причиною найтяжшої ворожнечі супроти християн. Річ поясняєть ся далеко простійше, коли поглянемо на старий Жидівський текст: у цілім тім оповіданню Бог називаєть ся Ельогім, а се є, як ми вже заявили, число множене від слова Ель, бог. Отже в цілім оповіданню виступає і ділає не один Ель, а більше їх. Як міг рабін, що певно вірив у одного Бога, написати або хоч пропустити таке оповідання в свою книгу? Се пояснювали всяко, та найправдоподібнійше поясненне таке, що рабіни знайшовши в старих записах повісти з назвою Ельогім, утворили собі такий погляд, що Бога, одного Бога, називано таким іменем аж до часу Мойсея, доки Бог не виявив йому свого властивого імени Ягве. От

тим то й самі рабіни, складаючи по старшим взірцям деякі оповідання, як ось і отсе про сотворення світа, вживали тут сеї ніби то старшої назви Ельогім. Але що ся назва Ельогім не була старшою назвою Бога, се бачимо зараз у дальших рядках другої глави книги Битія, в другім, відміннім оповіданню про сотворення світа і про рай, де Бог уже називається Ягве. Що ся назва Ельогім не була первісною назвою одного Бога, але що справді тут була мова про многих богів, се бачимо з отсього оповідання про сотворення чоловіка, з отсього натяку на якусь нараду богів (Елів) перед сотворенням чоловіка; потвердження сього погляду побачимо далі, коли дійдемо до роздивлювання тої старо-вавилонської поеми про сотворення світа, яка без сумніву послужила головним взірцем для отсього жидівського оповідання.

Варто зазначити тут ще одну цікаву річ. У зач. 27 говорить ся виразно, що Бог сотворив відразу пару людий, мужа й жінку. Отже сей оповідач нічого не знає про те, що зразу був сотворений сам мужчина, а потім із його ребра була сотворена жінка. Так само в зач. 28, де Бог велить тим першим людям плодити ся і множити ся, і з того, що зараз потім сей оповідач переходить до вчислювання потомства тих перших людий (диви гл. V, зач. 1, 2) і ще раз з натиском повтарає свої слова з гл. I, зач. 27: „Коли Бог (Ельогім) сотворив Адама, зробив його на образ Ельогім; сотворив їх як мужа й жінку; і благословив їх і дав їм імя „чоловік” тоді коли були сотворені” — з сього бачимо виразно, що сей оповідач не міг оповідати повісти про сотворення Адама окремо від Еви, про їх побут у раю, і про їх первородний гріх. Навпаки, з того натиску, з яким він два рази

повтарає свої слова про спільне, рівночасне сотворення мужа й жінки, можна би догадувати ся, що він знав оповідання про рай і первородний гріх, але вважав його байкою, якій не слід вірити.

Чи сяк чи так, то все таки ми бачимо тут, зараз на початку книги Битія, дуже виразно ті шви, якими пізнійші руки зшивали і склеювали до купи кавалочки оповідань, що первісно були складані окремо, а навіть подекуди перечили одно одному. 11)

---

11) Ціне зіставленні літератури її інтересну полеміку в користь старих поглядів найдете в книзі:

James Orr, D. D.: *The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism.* — London 1908, p. p. 193—239.

Чудовища.

“Люди з головами на грудях”, — один з многих чудернацьких видумок старинних людей.

Райське дерево.
(The Tree of Life.)

Казка про “райське дерево” або про “дерево життя”, або ще інакше: “дерево, що дає знаття доброго й лихого”, була дуже поширена серед старинних Вавилонян. Свідчать про це численні вавилонсько - асирійські різьби, на яких ся прадавня казка зображена в найрізноморднішій слосіб.

V.

ДРУГЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО СОТВОРЕННЯ СЬВІТА

Переїдемо тепер до другого оповідання про сотворення сьвіта, що в тій самій книзі „Битія” покладене безпосередно за першим, тим, яке ми отсе розібрали. Ось що читаємо там:

Глава II. Зач. 4 (друга половина): В часї, коли Ягве (Бог) сотворив землю і небо,

5. коли ще не було корчів на землі і не повиростало ніяке зїле, бо Ягве (Бог) не спускав дожджу на землю і не було людий, щоб обробляли землю —

6. але залива вибухла з землі і напоїла всю площу поля —

7. тоді утворив Ягве (Бог) чоловіка з пороку з землі, і вдунув йому дух життя в ніздрі; так стався чоловік живою істотою.

8. Тоді насадив Ягве (Бог) сад у Едені, далеко на сході, і посадив туди чоловіка, якого утворив.

9. Тоді велів Ягве (Бог) вирости з землі всякому дереву пишному на вид і приємному до їди,

II.

Райське дерево.

Зрозуміло кожному, що уява старинних Вавилонян веліла бєречи "райського дерева" ріжним ангєлам - хєровимам. Подібно і в жидівській казці про "райське дерево" яку йїди жицєм перейняли від Вавилонян, говорить ся: "І вигнав бог з раю (Едену) чоловіка. І поставив на востонї за садом Еденом хєровимів з поломяними голими мечами обєртасами (!) стерєгти дорогу до животоного древа." (Перва книга Мойсея, 3, 4.)

і дереву життя по серединї саду, і дереву пізнання добра і зла.

10. І ріка починаєть ся в Еденї, що напоєє сад; вона ділить ся потім на чотири відноги:

11. перша називаєть ся Пішон; се та, що обливає край Хавїлу, де знаходить ся золото;

12. а золото того краю коштовне; там трапля-

еть ся також „бедоляг” (пахуча живиця) і камінь шогам.

13. Друга ріка називаєть ся Гігон; се та, що обливає всю країну Куш.

14. Третя ріка називаєть ся Гіддекель (Тигр); се та, що пливе на схід від Ашшура. Четверта ріка, се Перат (Евфрат).

15. Тоді взяв Ягве (Бог) чоловіка і посадив його до саду Едена, щоб управляв і беріг його.

III.

Райське дерево.

Крилаті херувими перед „деревом життя” з старовавилонської печатки.

(W. H. Ward: *Cylinders and Other Ancient Seals in the Library of J. Pierpont Morgan*, N. Y., 1909, No. 159.

16. Тоді дав Ягве (Бог) чоловікови наказ: „Із усіх дерев саду можеш їсти скільки хочеш;

17. але з дерева пізнання добра і зла, з того не можеш їсти; бо в той день, коли з’їси з нього, мусиш умерти на смерть.”

18. Потім мовив Ягве (Бог): „ Не добре, щоб чоловік був сам один; добуду йому істоту, щоб допомагала йому і була відповідно до нього”.

19. Так утворив Ягве (Бог) далі з землі всяку звірину полеву і всіх птахів небесних і привів їх

до чоловіка, щоб побачити, що він скаже на се; і що чоловік скаже до них, саме так мали вони називати ся.

20. Так сказав чоловік назви всім скотам і птахам небесним і всій полевій звірині. Але для чоловіка не знайшов між ними істоти, що моглаб допомагати йому і бути відповідна до нього.

21. Тоді напустив Ягве (Бог) дивовижний сон на чоловіка, так що він заснув; тоді взяв із нього одно з його ребер і заповнив прогалину мясом.

22. А з ребра, що виняв із чоловіка, збудував Ягве (Бог) жінку і привів її тоді до чоловіка.

23. І промовив чоловік: „Отсе нарешті кість із моєї кости і тіло з мого тіла; ся звати меть ся жоною, бо вона взята з мужа”.

24. Тому покидає чоловік батька й матір і пристає до жінки, так що обоє роблять ся одним тілом.

25. А обоє, чоловік і жінка, були голі й не стидали ся.

IV.

Райське дерево.

(W. H. Ward, op. cit., No. 160.)

Крилатий демон зриває з райського дерева “заказаний” овоч.
Гисунок з старинної вавилонської печатки.

Як бачите, маємо тут зовсім відмінний образ сотворення світа і зовсім інше оповідання.

Перша річ, що вражає нас тут і чого не знайдете в інших перекладах, се подвійна назва Бога: Ягве і Бог (Ельогім); так стоїть у тих місцях у жидівським писемі. Очевидно первісно стояло тут само імя Ягве, але той, хто приклеїв се оповідання до першого або перше до отсього, силував ся замазати ту різницю і не важучи ся викинути сввяте імя Ягве, подописував до нього скрізь своє улюблене Ельогім; тому се друге імя, перекладене по нашому, ми поклали скрізь у скобках.

Друга річ, яка мусить кинути ся в очи кождому, хто уважно прочитає отсе оповідання і порівняє його з попереднім, се їх цілковита незгідність і суперечність. Візьміть дрібницю: в першім оповіданню творить Бог небо і землю, в другім землю і небо. Про творення неба одначе в тім другім оповіданню не сказано далі ані слова; можливо, що той хто склеював оба оповідання до купи, викреслив тут кілька зачал. Далі: в першім оповіданню земля на початку покрита водами і творення починаєть ся від того, що Бог розділює води і з під них показуєть ся суша. Тут натомісь земля, з початку суха, не покрита ані корчами ані зїлем, і творення починаєть ся від того, що з нутра землі вибухає вода і напоює землю. Виглядає зовсім так, як коли би перше оповідання було зложено в краю многоводнім, мокрім, який часто заливають води, а друге в краю сухім, випаленім сонцем, де вода, дощ являють ся першим услівем житя.

В першім оповіданню ми бачили, що акт сотворення ділив ся на сім день і ночий — друге оповідання не знає того зовсім.

У першій оповіданню сотворені були насамперед звірі, рослини, а потім чоловік; тут навпаки, Ягве творить насамперед чоловіка, а потому звірів.

У першій оповіданню Бог творить відразу пару людей і благословить їх, щоб плодилися і множилися; тут Ягве творить зразу самого чоловіка, потім усіх звірів, а нарешті жінку, і замість благословенства дає їм заповідь загрожену страшним прокляттям (карою смерті).

Здається, не можна й здумати собі двох оповідань про ту саму річ, у яких би в так небагатьох словах була на кождім пункті така повна та явна суперечність, як між оповіданнями про сотворення світа, оповіданнями мов на сьміх склеєними в одну цілість. Тут зараз видно добру пробу на те, що було сказано вище, що ціла книга Битія не могла бути написана одним чоловіком, але була склеєна з різних, первісно зовсім окремо списуваних оповідань, і то в такій часі, коли суперечності тих оповідань уже не відчувалися виразно, а самі оповідання вважалися шановними пам'ятками старовини, з якої не випадає що будь уривати або перемінювати.

І в отьому оповіданню маємо деякі темні місця, яких трактування не все буває однакове. Коли поглянете до Кулішового перекладу, то побачите там на початку сього оповідання щось подібне, як на початку першого оповідання: зач. 4 (друга половина) і 5 творять одно речення, зач. 6 знов окреме, а зач. 7 знов окреме; тимчасом у гебрійській тексті всі чотири зачала творять одно речення. По перекладу Куліша виходить, що акт сотворення доконується ще в зач. 4. у другій половині, а потім Ягве немов помалу викінчує своє твориво; з

гебрейського тексту виходить, що в зач. 4, 5 і 6 малоється стан світа перед творенням, а творча діяльність Ягве починається аж у зач. 7, сотворенням чоловіка.

Особливо цікаве тут зачало 6, де говорить ся про ріку, що вибухла з сухої землі і напоїла землю. Куліш, як бачите, толкує се зачало зовсім інакше: „Виходила імла з землі і напувала всю верховину на суходолі”. Лишаючи на боці слово „верховину”, невідповідне тут, бо значить що инше, ніж у нас розуміють під сим словом (Куліш хотів сказати: поверхню, а слово значить у нас гори), ми звернемо увагу тільки на ту „імлу”, яка буцімто напувала землю. В гебрейським тексті тут стоїть слово, яке лиш раз у тім місці зустрічається — „ед”. Для поняття „імла” гебрейська мова має инше слово. Навпаки, сей „ед” виразно відрізняється від дожджу, який спускає Ягве на землю і про який була мова в зач. 5. Із усього оповідання виходить, що сей „ед” було щось таке, чого не сотворив Ягве, що було перед сотворенням. Тільки пізнійше рабіни-талмудисти підсунули йому толковання: хмара, — толковання зовсім хибне, бож ані хмара без дожджу, ані мла не в силі напоїти землю.

Ще пару слів про чотири ріки, що буцімто випливають із Едена 12). Опираючи ся на зач. 10—14 сеї глави люди довгі віки старали ся віднайти місце, де лежав рай, поки нарешті не переконали ся, що таке пошукування не веде ні до чого. Тільки дві ріки, названі в сьому оповіданню, плывуть і доси: Гіддекель, по вавилонськи Ідеклят, по

---

12) Про Еден, місце біблійного раю, читай:
Jastrow: Aspects of Belief and Practice in Babylonia and Assyria, 1911.

бактрійські Тігра, по грецьки Тігріс, і Перат, по вавилонські Пуратту, по грецьки Евфарт. Обі ті ріки справді випливають із одної гори, плінуть зразу в різних напрямках, потім рівнобіжно, і сходять ся нарешті до купи в самім устю до моря. Та при їх жерелах даремно було би шукати двох інших рік названих у письмі сьвятім, а також країв Гавіля і Куш. Гавіля в інших місцях і писаннях, се назва Арабії, відки до Жидів доходило найліпше золото, а Куш, се Етіопія, край положений у Африці, на південь від Єгипту. Як бачимо, географічне знання того, хто писав отсю повість, було дуже недокладне і бачити в такім баламуцтві якусь Богом обявлену правду, твердити, що підчас потону сьвіта ріки Пішон і Гігон шезли, а краї перемінили ся, нема ніякої підстави 13).

13) При читанню сього уступа приглядайте ся пильно нашій мапі.

Вавилонсько-ассирійський жовнір
перепливає ріку на козячій мішку надутім воздухом.

Боротьба бога Мардуна (Меродаха) з Тіямат.

VI.

ІНУМА ІЛШ

або

Старо-вавилонське Оповідання про Сотворення світа.

Уже давно, перед відкопанням та відчитанням старих вавилонських та асирійських писань було відомо, що у Вавилонян і Асирійців були святі пісні та повісті багато де-в-чому близькі до біблійних. Півтретяста літ перед Христовим різдом вавилонський жрець Бероз (по грецьки Берозос) написав був докладну книгу про Вавилон, у якій особливо розповідав про вавилонську релігію, і подав також в перекладі на грецьку мову вавилонські оповідання та пісні про сотворення світа. На жаль, Берозова книга не дійшла до наших часів; із неї заховали ся лише невеличкі виривки, які наводили в своїх писаннях иньші, пі-

знійші письменники. Особливо славний філософ Дамасцій у своїй книзі „De primis principiiis” (про перші початки) 14) заховав нам ось яке оповідання:

„Вавилоняни переходять мовчаннем (ніби то: не вияснюють зовсім) початок усіх річий, але приймають дві первісні сили: Тауте і Апасон, роблячи Апасона мужем Тауте, а сю називаючи матір'ю богів. Її одинокий син — Мойміс, у якому я бачу духовний образ усього світа, що повстав із обох первісних сил. Далі з них повстало нове покоління: Ляхе і Ляхос, а потім третє — Кіссаре і Ассорос. Від сих потім трое: Амос, Іліль і Аос. Син Аоса і Дауке був Бель, у якому вони бачуть творця всього світа.”

Довгий час не знали вчені, що зробити з тим оповіданням, чи вважати його правдивим, чи може пустою видумкою пізніх письменників. Аж у XIX. віці, коли почали розкопувати старі руїни Вави-

---

14) Докладно: *Quaestiones de primis principiiis* (Питання про перші початки (ed. J. Корр, Франкфурт н. М. 1826, стр. 384).

Ще докладніше: — Березове оповідання захопалось посередно через Олександра Полігістора з Мілету (жив яких 80 дліт перед Христовим Різдом) і згаданого Дамаскіоса (або Дамасція), що був останнім учителем неоплатонської філософії в Атенах аж до закриття Академії цісарем Юстиніаном 529 р.

Переклад на англійську мову найдете в: *Cory, Ancient Fragments*, p. 58, і *Zimmern, Keilinschriften und das alte Testament*, pp. 488. seq.

Грецький текст найдете перепечатаний в: *L. W. King, The seven Tablets of Creation*, London, 1902, т. I. стр. XXXIII, і XLV. (Оповідання Олександра Полігістора наведене Евзебієм в першій книзі його “Хронікон”.)

Вкінці годить ся справити, що проф. Ястров ідентифікував атенського Дамаскіоса, що жив в шестому століттю до Христового Різдва, а Ніколаосом з Дамаску, грецьким істориком, що жив в другій половині першого століття до Христового Різдва. — Пор.: *Jastrow*, op. cit., стр. 85. — Належить одначе зазначити, що Ніколаос з Дамаску написав 144 книг Всесвітньої Історії, яку почав іменно історією Вавилонії і Асирії.

лона, Нініве та інших міст передньої Азії, коли по-віднаходили в руїнах дуже стародавні письма (на 2 й 4 тисячі літ перед Христом) і навчили ся відчитувати та толкувати їх, вияснили ся також оповідання Бероза та Дамасція. Між іншими прастарими пам'ятками письменства віднайдено також цілу вавилонську поему про сотворення світа, списану на сімох глиняних табличках стародавним, так званим клиновим письмом 15). Правда, ті таблички, що довгі тисячі літ лежали в землі під руїнами палати асирійського царя Ассурбаніпали, віднайшли ся потовчені і сильно ушкоджені; багато слів і віршів пропало, з інших лишили ся хиба шматочки; та все таки з того, що лишило ся і відчитано доси, можна мати досить повний образ того, як виглядала ціла поема. По її початкових словах її називають у науці „Інума іліш”.

Подаю тут у перекладі важніші місця тої поеми, в якій крім її уривковости доси ще багато не вияснено:

Перша табличка.

1. Коли в горі не звало ся ще небо,
2. земля в низу не мала ще імення;
3. коли Апсу, найперший, що їх сплотив,
4. і хаос Тіямат, мати їх обоїх,
5. змішали свої води до купи;

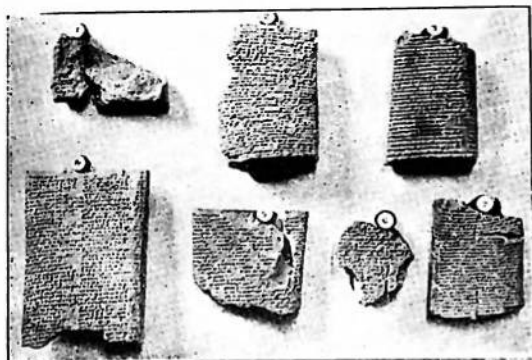
---

15) Видав згадану поему в старовавилонській мові і в англійському перекладі славний англійський учений L. W. King в двох томах під заголовком: *The seven Tablets of Creation or the babylonian and assyrian legends concerning the creation of the World and of mankind. Vol. I.—II.* London, 1902. (Luzac's Semitic Text and Translation Series, Vol. XII & XIII.)

При писанню своєї розвідки пок. Ів. Франко згаданого знаменитого твору не мав під руками.

Старша література до 1902 р. зібрана докладно в передмові згаданого твору Кінґа.

Сім Таблиць Сотворення.
(The Seven Tablets of Creation).

"It is undoubtedly the most important find dealing with Babylonian religion that has as yet come to light." — *Myths and Legends of Babylonia and Assyria* by Lewis Spence F. R. A. S., London, 1916., p. 71.

Найдені в румовищу славної бібліотеки царя Ассурбаніпаши в Нініве а тепер в Брітїш Мюзіум.

6. і поле ще не утворило ся, ані лугів не було видно,
7. коли з богів ніхто ще не почав ся,
8. ніхто не мав імення, доля не судила ся,
9. тоді були утворені боги, у самому (небі),
10. повстали перші Лягму й Лягаму (...)
11. Віки минули (...)
12. Тоді були утворені Аншар і Кішар 16), а над ними (...)

Дальша частина таблички викришена так, що крім кількох розрізнених слів не можна відчитати нічого. Та вже сей початок цікавий для нас тим, що потверджує оповідання Дамасція і дає можливість віднайти вавилонські імена названих ним божищ, та їх значіння. І так Дамасцієва Тауте, се очевидно Тіямат, „прамати” всіх річий і заразом вода; її муж, „найперший, що сплотив усе”, Дамасцієв Апасон, по вавилонськи називається Апасу, і також значить первісне море, океан. Але назва Тіямат — се не що інше, як та Тегом, та первісна вода, яку ми бачили в жидівським біблійнім оповіданню. В Біблії вона стоїть як щось неясне, одиноднісінький раз, як позичка з далекої чужини; тут у вавилонській поемі про ту Тіямат говорить ся багато, описується її докладно, — так і видно, що не Вавилонець узяв її з Біблії, де про неї крім не виразної згадки її назви не знають нічого інінко але той, хто писав біблійне оповідання, чув ви до якийсь неясний відгук вавилонської поеми і втягнув його в свою повість.

В тім першій уривку першої таблички не згадується нічого про первородного і єдиного сина Апсу й Тіямат, якого Дамасцій називає Мойміс, а вавилонська поема далі Мумму; в знищених усту-

16) King, op. cit., том I. стр. 3—5.

пах говорило ся очевидно про утворення дальших богів. На обороті тої самої таблички маємо вже шматочки дальшого оповідання, як найстарші, первісні боги, Апсу й Тіямат і їх син Мумму сердять ся на молодших, що силкують ся забрати власть у свої руки 17).

35. Апсу відкрив свої уста й мовив,
36. рік слово до величньої Тіямат:
37. „Що духу переплутаю їх шлях,
39. і знівечу їх дорогу.
40. Нехай затишне голос їх і горе їм буде”.
41. Коли Тіямат почула се,
42. кинула проклятем і мовила:
45. „Що духу вирушимо проти них,
46. Щоб їх шлях був непрохідний!”
47. Відповів Мумму до батька свого Апсу,
48. згодив ся послушний на його раду:
49. „Нумо, розвідаймо їх дорогу!
50. швидко вона заплутаєть ся, стане як ніч ’
51. Коли почув се Апсу, засяло лице його,
52. бо думав лихо богам, своїм первородним.
53. Як лев розсердив ся, як...
54. його коліна тремтять, голова хитаєть ся
55. від зла, яке надумали своїм первородним 18).

На третім стовпці тої першої таблички, дуже знівеченім, говорить ся про те, як Тіямат готуєть

---

17) Порівнай:

Skinner: Genesis, стр. 16, 2.

Driver: Genesis, стр. 28.

King, The seven Tablets of Creation, стр. XLIV seq.

Jastrow, Hebrew and Babilonian traditions, стр. 106—107.

18) Повніші стрічки не годять ся в подробицях з перекладом згаданого англійського ученого Кінга, та ми лишаємо їх в оригінальному виді, так як нам Франковий переклад видаєть ся кращим від англійського.

Пор.: King, op. cit., том I, стр. 7—11.

Старовавилонський "ангел".
(Різьба з Куюнджік, після Лейрда).

ся до бою з богами, творить одинацять страшилищ — ящірок, драконів, велетнів, скажених псів, гадюк, чоловіко-скорпіонів і кладе над ними начальника Кінгу:

І дала йому таблички судьби, і поклала їх йому на груди.

138. „На, і нехай твій суд незмінний буде,
що вийде з твоїх уст, наї стоїть міцно”¹⁹).

Друга табличка.

Про сі приготування чує Аншар і кличе свого сина Ану. Він зразу радить йому поспробувати переговорів:

73. „Мій сину, Ану, сильний і могутній,

74. великий в силі, в нападі незломний,

75. іди до неї, стань перед Тіямат,

76. най не палає так її утроба,

най її серце віддихне вільнійше.

77. Вона уперта, слухати не любить, —

78. промов до неї, наї затихне трохи”²⁰).

Ану йде до домівки Тіямат, але не може розмовити ся з нею і вертає назад. Тоді виступає представник наймолодшого покоління богів, Мардук, син Еа:

? Коли почув батьківську мову Мардук,
урадувалось його серце дуже

132. й таке сказав до свого батька слово:

133. „О пане боже, доле всіх богів великих,

134. коли я маю справді як ваш местник

135. устати і подужати Тіямат

136. і вас спасти, то і всі ви ставайте

довкола мене, давайте мені долю

поміж усіма вами найзначнійшу!

19) Ibid., стр. 21.

20) Ibid., стр. 31.

137. Коли всі ви у божеській палаті
у radoшах сидітимете вкупі,
138. нехай я сам, як лиш отворю рота,
замісто вас усьому суджу долю.
139. Що я зроблю, най те без зміни буде,
що я поставлю най те не зхитнеть ся,
140. що я скажу, най буде невідкличне". 21)

Се значить, за свою боротьбу з Тіямат Мардук, один із наймолодших богів, жадає для себе становища найвисшого, верховного бога. Побачимо далі, яке се мало значінне.

Третя табличка.

Почувши се Аншар посилає свого післанця Гагу до найстаршого богів Лягму і Лягаму, найстарших після Апасу й Тіямат, і просить у них таблиць судьби для Мардука.

125. Як Лягму й Лягаму почули се,
126. то крикнули: „Ой лишенько!“ Що сталося!
127. Що там змінило ся, що вони бють ся?
128. Не розуміємо, що виробля Тіямат”.
129. І підняли ся, рушили в дорогу;
130. усі великі боги, що судять долю,
131. усі пішли до Аншара на раду,
заповнили весь дім його широкий,
132. і цілували одні одним лиця,
і всі збирались у одну громаду.
133. І говорили, сіли до пиру,
134. і їли хліб пшеничний, пили вина.
135. і мощ солодкий відмінив їх думи.
136. А як уже до п'яна напили ся,
як тіла їх роздуло від напою,
137. тоді найшла на них велика втома,

---

21) Ibid., стр. 37.

Боротьба демонів - чортів.
(З Куянджік.)

Як бачимо — віру в чортів, і взагалі в усякі “алі духи” завдячує жидівсько - християнський світ також старинним Вавилоніям.

запаморочив хміль їх ясні мисли,
138. Тоді то Мардуку, своєму внуку
і местнику вони судили долю 22).

Четверта табличка.

Боротьба бога Мардука з Тіямат.
(Morgan Collection, No. 154.)

Відтиск старовавилонської печатки, що являєть ся новим свідоцтвом невеликого поширення серед Вавилонян старинної казки про боротьбу прабогів з чудовищами, якої підгомін стрічаємо описля в аналогічних (подібних) казках старинних Греків, а там Жидів і християн (боротьба бога з "неслухняними" ангелами й стручення їх до Тартару або некла).

Широко описуєть ся церемонія, як боги в п'янім стані роблять Мардука верховним богом, та ми пропускаємо сей опис і переходимо до того, як Мардук готуєть ся до бою з Тіямат і її військом. Боги дають йому непоборну зброю і говорять:

31. „Иди, відріж жите ти від Тіямат,
32. най кров її вітри знесуть у безвість.”
33. Коли оттак боги батьки судили незмінну долю Мардукови Белю,
34. бажали ще йому в дорогу щастя.
35. Він лук зігнув, щоб був йому за зброю,
36. і спис зострив, щоб мав в руці оружє,
37. і булаву тяжку взяв у правицю,
38. повісив з боку лук і сагайдак.

22) Ibid., стр. 57.

39. Перед собою блискавку зробив він,
40. огнем жеручим наповнив все тіло.
41. Обставив сіти, щоб у них зловити
Тіямат праматір...
42. Обставив сіти на всі штири части,
щоб не могло ніщо втекти від нього,
43. на південь, північ і на схід і захід,
під бік їй сіть поставив від усюду,
44. дар батька свого Ану.
45. І сотворив злий вітер, гурагана,
46. і бурю й слоту, четверякий вітер,
і вітер, що ніхто догнать не може.
47. Тих сім вітрів, що сотворив, пустив він,
48. аби розбурхали Тіямат, маму.
49. Підняв господь ту бурю, свою зброю,
50. і сів на віз, незломний твір страшний,
запряг до нього четверню свою
і заховстав летючі, дивні коні.
З зубів їх бризька піна їдовита;
вони скидати вміють і топтати,
безстрашні в битві і страшенні в бою...
57. Одяг господь на себе страх, погрозу,
58. і голову покрив нестерпним блиском.
59. Подав ся в путь, держав дорогу праву
60. туди, де мати Тіямат стояла,
туди звертав лице своє.
61. В устах держав він зїля заклинання
62. і спис узяв правицею міцною.
65. Зблизив ся пан, поглянув бистрим оком
аж у нутро праматери Тіямат,
66. поглянув пильно на її любимця,
на того Кінгу... Як на нього глянув,
всі думки у нього помішались,
70. і ум його зламав ся, розв'язались
його всі вчинки...

71. Тіямат же карку не похилила,
72. ригнула з повних уст йому зневагу:
73. „Чи то тебе боги отак шанують?
74. Перед тобою устають, як входиш?
Свої місця покинули почесні,
а на твоє найнижше поставали?”
75. На те підняв господь велику бурю,
76. і мовив так до лютої Тіямат:
77. „Ти превелика, що знялась високо,
78. що серцем загоріла ся до бою
з великими богами...
Ти прокляла своїх дітей, а моїх
батьків, зненавиділа їх...
81. Коханцем своїм ти зробила Кінгу,
його звільнила від законів божих;
84. богам, моїм батькам, ти зла бажала,
їм призначила ти всю злобу.
85. Ану тепер шикуй своє все військо,
держи на поготові свою зброю!
86. Стій! Я і ти поборемо ся зараз!”
87. Коли почула ті слова Тіямат,
88. зробила ся вона мов божевільна,
89. мов без ума, і крикнула страшенно,
90. аж до коріня затремтіли разом
91. всі кости в неї. І проговорила
закляте чародійське, кинула
92. слова віщунські. Тай боги, що в битву
готовились, закликали свою зброю.
93. Ось виступили Тіямат-прамати
і всевідуший між богами Мардук,
94. до бою стали, вирвались до битви.
95. Та пан простяг свою грізну правицю
96. і обкрутив її своєю сітю,
і гураган, що був за ним як служба,

Полуденно західний вітер.

Так уявляли собі старинні Вавилоняни демона полуденно-західного вітру, що њалив Вавилонію огниною спекотою, віючи з розпалених на сонцю вишин сусідньої арабської пустині. Від старовавилонського демона до жидівсько-християнського чорта, як бачимо, вже не далека дорога...
(Бронзовий оригінал переховується в паризькій музею Лувр.)

97. пустив наперед себе. Ось Тіямат
свою пашеку розняла як могла,
98. та він впустив до неї гурагана,
щоб їй не міць була уста замкнуті.
99. Він обтяжив живіт її вітрами
невтишними, що серце в ній колотять,
100. і не дають уста її замкнутись.
101. Тоді він спис у низ, прошиб живіт її,
102. розтяв нутро її, розпанахав серце,
103. спроміг її, жите її знівечив,
104. звалив її як труп, сам став на ньому.
105. Оттак убивши Тіямат, привідцю,
106. він розполошив і її все військо,
розбив їх лави; задріжали разом
боги, що вибрали ся їй на поміч,
і всі, що йшли її сторонниками.
Вони злякались, рушили на втеки,
тил подали, жите своє спасали;
110 та тут вони попали ся у сіти,
що їх обціпили — втікати годі.
Він їх обціпив, поламав їх зброю,
у сіль закинув, обмотав в тенета,
аж своїм ревом світову безодню
вони сповнили. Внав на їх хребти
бич його гніву, і в темниці темні
115. замкнув на віки. Одинацять творів,
що бігли з нею, мов чортів громада,
начинені жахом...
він шнурами опутав, сили їх
зв'язав, їх опір бгав собі під ноги.
І Кінгу, що був велетень між ними,
120. він поборов...
і видер в нього таблиці судьбові,
своєю запечатав їх печатю,
собі за пазуху поклав їх.

- Отак зборовши і розторошивши
всіх ворогів, противників страшних,
125. він привернув Аншара верховладу
і осягнув весь намір Нугдімуда,
могутній Мардук. На богів побитих
вложив тяжкі, нерозривні окупи,
і повернув до вбитої Тіямат.
І став господь на груди тій Тіямат,
130. і розколов їй череп безпощадним
своїм небесним бердишем, розрізав
кроваві жили, й кров її віддав
вітрам північним занести у безвість.
Се бачучи батьки його зраділи,
кричали втішно і веліли дари
йому зносити.
135. Тоді спочив господь, оглянув пильно
той труп Тіямат, кадовб розділив,
і сотворив із нього дивне діло.
Він розділив його на дві частини:
одну частину підійняв у гору,
зробив із неї кришку — сине небо,
засунув ретязь і поклав сторожу
140 і наказав їм води не пускати.
Сам обійшов він небо і оглянув
усі місця, став против океану,
против оселі того Нугдімуда,
А зміривши глибокiсть океану,
145. побудував великий дім Ешара,
поклав поверх небесного склепіння,
щоб Ансу, Бель, Еа жили у ньому. 23)

Із дальших табличок лишилися дрібні шматочки. З них довідуємося, що на п'ятій табличці описувалося подрiбно сотворення світа, а власне сонця, місяця й з'яв'їзд. Із шестої таблички, де

---

23) Ibid., стр. 61—77.

говорило ся іменно про сотворення звірів і людей, знайдено поки що два відривки, в яких оповідаєть ся як Мардук творив людей:

1. Почувши Мардук сю богів промову,
2. задумав сотворити ще штучнійше.
3. Розкрив уста, сказав до бога Еа,
4. відкрив йому, що у нутрі надумав:
5. „Візьму я кров, і кість я утворю,
6. і зроблю чоловіка, щоб він був (...)
7. сотворю чоловіка, щоб замешкав (землю),
8. аби встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятині. 24)

Як бачимо отже — шеста табличка для нас найінтереснійша іменно тим, що вона подає нам старовавилонський переказ про сотворення людей. Подібність того переказу з біблійною казкою є очевидна.

І так вже з перших слів шестої таблички довідуємо ся, що сотворення чоловіка уважав Мардук вершком свого акту творення, зі всім так само як і Ельогім творить перших людей в жидівській казці. Навіть нарада Ельогім перед сотворенням чоловіка, про яку коротко згадує книга Битія, мала собі далеко докладнійший взірць у вавилонській поемі. Що Мардук сотворив чоловіка з глини замішаної кровю, і то своєю власною кровю, се оповідає й Бероз говорячи, що він відрізав собі голову, своєю кровю замісив глину, і з неї сотворив чоловіка.

Преінтересним являєть ся в старовавилонському оповіданню причина сотворення чоловіка. І так ми довідуємо ся з шестої таблички, що Мардук вислухавши думку інших богів постановив сотво-

---

24) Ibid., pp. 87-89.

рити чоловіка тому, щоб „встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятині”.

Інакше й не могло бути! Як бистроумно за-примічує в одному місци проф. Ястров,—Вавилоняни сотворили собі богів на свій образ, та тому й приписували їм усякі людські прикмети й потреби. Вавилонські боги мають жінок-богинь й плодять дітей. Вони є царями, але як такі вони не лише мусять мати царства, але й сотворіння, щоб їм служили, та складали жертви. Бо і який кому хосен бути богом, а не мати вірних, і сьвятинь, в яких приносилось би жертви? З відтиля се і пішло, що діточа уява старинних Вавилонян подала причину сотворення людей „службу богам й будованне сьвятинь”.²⁵⁾

Та — як знаємо — таких самих „мудрощів” учать попи нелітних дітей по нинішний день. По думці попів чоловік ще й нині жиє лише на теє, аби „богови служив (т. є. попам усю свою кервавицю давав), а по смерти царство боже собі за-служив”. Зівсім так само як перед 4-6 тисячами літ в старинній Вавилонії.

Сема табличка поеми кінчить ся величанням бога Мардука: тут знов коротко перечисляють ся його діла, поборенне Тіямат і сотворенне сьвіта з частий її трупа, а про сотворенне чоловіка кажеть ся так:

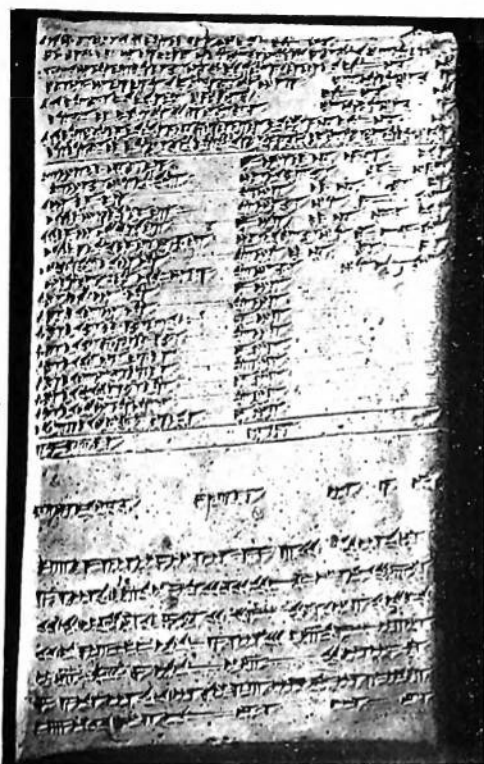
29. Той, що людей сотворив, щоб спасти їх,
30. милосерний, що годен давати жите;
31. хай живуть і не забудуть ся його слова
32. в устах чорноголових, творів рук його. ²⁶⁾

Що й інші частини біблійного оповідання про сотворенне сьвіта мали собі взірці в вавилонських

---

25) Morris Jastrow, Jr., Ph. D.: Hebrew and Babylonian Traditions, New York, 1914, стр. 83—84.

26) King, op. cit. pp. 97-99.

Глиняна табличка з бібліотеки царя Ассурбаніпала.

Природна величина.

Містить закінчене акафісту до Божої Матері Істар, й бібліотечний знак (печатку).

переказах, на се маємо доказ у однім уривку вавилонської вірші, мабуть нсналежної до поеми „Іну-ма іліш”, де говорить ся ось що:

Коли всі боги зробили сей світ,
збудували небо, поклали землю,
сотворили істоти з живою душею.
худобу полсву, звірів по полях — 27)

Як бачимо, навіть те розрізнення звірів від худоби, на яке ми звернули увагу при розборі першого біблійного оповідання, було вже у Вавилонян.

Старовавилонська Матір Божа Істар.

Зверніть увагу на маленького “Божого Сина” на руках богині.

Отся поема, зложена певно на пару тисяч літ перед написанням тзв. Мойсеевих книг, вводить нас у той замерклий світ народних вірувань та оповідань, які принесли з собою Гевреї до Палестини і з яких помалу, протягом довгих віків, виробила ся віра в одного бога. Мойсееве Битіє стоїть, можна сказати, на другім кінці того ряду: вавилонський Мардук став уже одним Богом, біблійним

27) Ibid., стр. 123.

Ельогім (одиничне число Ель, вавилонське Ілю, означення всякого бога). В першій жидівській оповіданню бачимо ще глухі згадки про боротьбу тих Ельогім з первісним океаном — Тіямат-Тегом, але всі подробиці тої боротьби забуті або вмісно відкинені тим, хто списував оповідання, а Ельогім творить світ самим своїм словом.

Не треба однак думати, будьто би повисше старо-вавилонське оповідання про сотворення світа було самотнім. Подібних казок знали старинні Вавилоняни більше, й кілька з них заховалося в згаданих вже нами старовавилонських табличках по нинішній день. Одно особливо старинне, старовавилонське оповідання про сотворення світа, рай та потоп, відкрив недавно Др. Арно Пібель в ніппурській колекції табличок, що переховують ся в Пенсільвенському Університеті. В колекції ж університетського музею в Філядельфії найшов Г. А. Бартон цікаве старовавилонське оповідання про сотворення чоловіка та про початки рільництва і культури взагалі. А дальші нахідки не виключені!

Усе те будить серед учених людей усього світа незвичайне зацікавлення й являєть ся проречистим виясненням старої загадки, чому то в старожидівських казках про сотворення світа, захованих в старожидівських „святых” книгах, находимо аж два, в багатьох точках протирічні собі оповідання.

Серед так великого багатства казок про сотворення світа та старинного Вавилону закружлялось в голові багатьох старожидівського рабина. Алеж бо й серед Жидів переходило з уст до уст чимало таких самих казок. Лише, на жаль

з них заховалось по нинішні часи дуже мало. 28)

В кождім одначе разі належить запитити, що глядячи загально — старовавилонські оповідання про сотворення світа являють ся в повнім значінню слова "nature myths", з дуже блідою спірітуальною (духовою) закраскою. Що правда — чоловік сотворений з крові і кости богів, отже й вказано, що жите походить від богів, та що чоловік стоїть вище звичайних звірів. Та вжеж призначення чоловіка дуже обмежене: він має служити богам і будувати їм святині. Се все. І се є останнє слово в поглядах вавилонсько-ассирійського світа на становище чоловіка в природі. Безмежно більше духової закраски надали тим самим старинним казкам Жиди, у своїх перерібках 29).

28) Про сказане повніше гляди: згаданий твір професора Ястрова, стр. 95 і дальше, та А. Ж. V. XXI, 1917, pp. 571—597, і P. A. Ph. S., LVI, 1917, pp. 275—280. Jastrow, op. cit., стр. 98—99.

29) Jastrow, op. cit., p. 130—131.

Царь в уряді архисрея.
(Ассирійська різьба.)

Богиня Алена в боротьбі з гігантами.
(Після старинної грецької різьби з Пергамон.)

VII.

ЖИДИ ПЕРЕБІРАЛИ СВОЇ КАЗКИ ВІД ВАВИ- ЛОНЯН І ИНШИХ СУСІДНИХ НАРОДІВ.

Питання про те, хто сотворив світ і хто зробив усе те, що є довкола нас, належить до найперших питань, які завдає собі людська дитиняча ще думка, і на які шукає відповіді. Розуміть ся, в таких справах тисячу раз легше завдати питання, як відповісти на нього. Дитиняча людська думка відповідає на таке питання дитинячим способом: те що бачить довкола себе, переносить на весь світ і на його початки, уявляє собі творця світа як майстра, будівничого, тільки обдарованого більшою силою від будівничих людей. Увесь світ, се величезний будинок, поставлений на взірці земних будинків. Єгиптянин, що привик був будувати квадратні піраміди, храми, гробниці, уявляв собі також землю величезною квадратною

будівлею. Тойже Єгиптянин, що привик був робити ріжнородну посуду з глини на гончарським точилі, уявляв собі свого бога Хнуму, як він на гончарським точилі виліплював з глини сьвіт у виді великого яйця, або на такимже точилі виліплює з глини пару людей, — і ми бачимо сей єгипетський образ перенесений живцем також до першого біблійного оповідання про сотворенне сьвіта. І взагалі історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кождім ступні свого культурного житя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часм, коли культурне жите підіймаєть ся на висшій ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також понятє про Бога робить ся висше, більше духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-тєсю, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся инакше або забувають ся, а їх місце займають иньші, про бога-войовника, богачаря, бога-праводавця, а далі доходить і до найвисшого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя.

В жидівських, біблійних оповіданнях про сотворенне сьвіта, які ми розібрали висше, сей перехід затемнений і полишив по собі лише невеличкі сліди, такі як сидженне духа божого на водах, як згадка про вдиханне чоловічого духа в ніздрі, про виниманне його ребра. Та над усіми тими дрібницями панує величній образ Ягве, всемогучого бога, що заслониw собою особи вавилонських та єгипетських божищ, які колись виступали як творці сьвіта.

Далеко виразнійше видно сей перехід від первісних до новіших богів у вавилонській поемі і для того ми ще на хвилю вернемо до неї.

Поєма малює нам первісний стан сьвіта перед

Грецький бог Зевес в боротьбі з титанами.
(Після старинної грецької різьби з Пергамон.)

Подібно як Вавилоняни вірили і Греки в дві первісні божеські сили — Ураноса і Гаю (т. є. небо і землю), що слюдили страшений рід великанів й чудовищ, або так званих титанів, циклопів й гекатонхейрів. Опісля один з синів Ураноса і Гаї, Зевес, починає з богами й титанами боротьбу, так звану "тітаномахію". Побідний Зевес скидає пробіжених богів-ангелів до некла або до "тартару", й стає володарем-богом усього світа в спілці з двома своїми братами: Позейдоном і Гадесом (божеська трійця: Зевес—бог неба і землі, Гадес—бог підземля, а Позейдон—бог моря). Панованне грецької "трійці" новалила незабаром жидівсько-християнська трійця, яка—як відомо — "панує" по нинішній день.

творенням, те що в Біблії названо Тогу-вабогу, отже первісний океан, із якого з часом уродилися покоління інших божищ поки дійшло до сотворення нашого видимого світа. Можемо догадувати, що всі ті темні та дивовижні божища повстали в фантазії людей на пів диких, що жили безладно по лісах та полях і не знали над собою ніякого порядку, ніякого закону крім страховищ непереможної природи — моря, повені, грому, пор року, сонця, дня і ночі. Перехід від того первісного стану до культурного життя був дуже повільний, тривав довгі тисячі літ і доконувався серед страшної боротьби між людьми. Се переносить уява пізніших людей і на небо: перехід від первісного, невпорядкованого світа до нашого довершається при помочи страшної боротьби молодших богів супроти старших. Се бачимо у всіх старинних мітольогах: у Єгиптян у оповіданнях про війну Озіріса з Тифоном, у Греків у оповіданнях про війну Зевеса з Кроносом, Зевеса або й Атени з гігантами (велетнями) і т. д.

Та що найцікавіше для нас у вавилонській поемі, се те, що при творенні світа виступає на перше місце Мардук, наймолодший із богів. Се наводить нас на дуже важний історичний слід. Мардук був богом Вавилона. До недавна ми не знали початків історії того міста і для того й значінне виступу того бога не було нам ясне. Та тепер із нововіднайдених написів відомо, що Вавилон не був першою колискою людської цивілізації і старовавилонської держави; що були над долішнім Евфратом міста, які многі сотки, а може й тисячі літ перед Вавилоном мали вже свою цивілізацію і свої святи оповідання. До таких міст належали головні міста Ур, Ерех, Ніппур, Ерідуд; кожде з них

мало також свого місцевого бога. Пізнійше, коли з тих міст утворила ся одна держава, злучено також їх окремих богів у одну божеську фамілію. Між богами тих найстарших міст нема Мардука, але в Ніппурі був обожаний Бель. Пізнійше, на яких 2000 літ перед Христом, Вавилон під проводом свого великого царя і законодавця Гаммураб³⁰⁾ робить ся столицею великого царства, і його місцевий бог Мардук, „наймолодший бог”, так само як Вавилон був наймолодшим між великими містами, робить ся паном над старшими богами. Цікаво, що з його іменем звязуєть ся нерозлучно імя ніппурського бога Бель, — видно, що Ніппур стояв в тіснім союзі з Вавилоном, і можна догадувати ся, що те, що повідаєть ся в нашій поемі про Мардука, відносило ся колись до Беля, що первісно був окремим богом від Мардука.

Як виглядали старші, передвавилонські оповідання про Беля і сотворення світа, ми поки що не знаємо; можливо, що ще удасть ся відкопати деякі їх останки в великих руйновищах тих прастарих міст південної Вавилонії. Тепер знаємо тільки, що наведена висше поема про сотворення світа і багато інших релігійних віршів та оповідань були зложені в Вавилоні. Певна річ, що автори тих віршів користували ся давнішими, передвавилонськими повістями про різних місцевих богів, але не менше певне й те, що вони робили в них значні зміни, надавали їм нове значіння, щоб

---

30) Про того царя була вже у нас згадка. Він царював, як вже нам відомо, більш як 2000 літ перед Христовим Різдвам, й пам'ять про того великого царя була жива серед старинних Жидів. Свідчать про те самі “святі” жидівські книги, в яких Гаммурабі згадуєть ся під іменем Амрафела, царя Синеярського (Шінар-Вавилон) — Пор. Перша книга Мойсева, 14, 1.

Старинний переказ робить Гаммурабія - Амрафела сучасником Авраама.

усюди вивисшити свого національного бога, Мардука.

Як бачимо — політика грала значну ролю не лише в творенню людських відносин і законів, але також у творенню небесних богів.

А на закінчення іще одна увага.

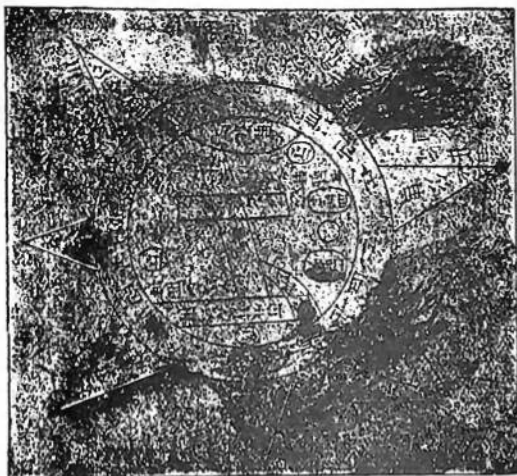
Відома річ, що після старожидівських вірувань Ельогім творив світ шість днів, а сегого відпочивав. Тепер же знаємо, що старовавилонські перекази про сотворення світа були списані на сімох табличках. Що тее містичне число табличок мало також свій вплив на „сім днів” старожидівської казки про сотворення світа, се не улягає сумнівови. На тее й звернули учені свою увагу 30)

---

31) Пор. King, op. cit., стр. ХСІ—ХСІІІ.

Старо-вавилонський кресвид.
(Після різьби в Куюнджік.)

Халдейська мапа світа.

Відомості старинних Вавилонян про землю були дуже скуді, однак їхнє астрономічне знання будить ще нині наше зачудовання. Правда — побільшаючі шкля були Вавилонянам незнані, однак користаючи з незвичайної прозорости воздуха в тих околицях, вавилонські (халдейські) учені обсервували нильно рухи небесних тіл від непамятних часів, й робили рівночасно астрономічні записки й обрахунки, що при їх помочи могли наперед обчислити небесні явища, подібно як се чинять нині учені астрономи при помочи незвичайно досконалих приладів. Старинні учені твердили, що вавилонські зьвіздарі мали астрономічні записки з казочно давних часів, які сягали заворотної давнини поверх 500.000 літ!

Царь Ассурбанипаль на ловах.

Різьба з Куюнджік, тепер в Бритіш Мюзіум в Лондоні.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Жиємо в часах, в яких на наших очах довершуєть ся грандіозна переоцінка старих вартостей.

Доконуєть ся вона й на полі невідмінних, як здавалось до недавна, релігійних вірувань.

Усе те, в що досі вірило ся як в неоспориму, бо самим Богом обявлену правду, розсипаєть ся в порох, й невеличкий гурток оборонців старих поглядів питає себе з нетаєним переляком:

— Що дальше нам діяти, й на чім набудуче операти ся, коли Наука розбила безпощадно і безповоротно тверду скалу, на якій опералась досі уся наша дотеперішня віра?

— Досі, — кажуть вони, — усе було таке ясне, просте і певне... Ми мали в руках Біблію, якої правдивости не заперечував ніхто — як то кажуть —

від дошки до дошки — й ми усі вірили, що від першої книги Битія аж до відкриття св. Івана усе було непомильним словом самого Бога. Та тим часом — як невимовно болючі розчарування принесли нам останні великі відкриття Науки... Нам доказали незбитими аргументами, що ми милили ся що до авторства і часу писання св. книг, виявили нам, що історичні вісти в многих місцях Біблії дуже а дуже непевні, та що нам належить уступити з многих місць, на яких ми операли нашу віру й в яких шукали жерела потіхи для наших душ... Порівняна релігія доказала, що чимало з того, що ми вважали питомим єдино жидівській релігії, в дійсности находить ся в релігійних віруваннях многих народів на усім світі... Наука і археологія засвідчили безмежну давнину людського роду й спорідненне людини з нисшими сотворіннями, й виявили усю нашу ефемеридну марноту в Всесвіті... — „В що ми можемо ще дальше вірити?“ — питають вони залякано, — й отримують з усіх усьодів одну, тверду й холодну як сталь відповідь:

— Пишіть: „пропало“... Панованне теології й попів скінчило ся на віки.

І інтересне при тім теє, що такі і подібні їм голоси підносять не якісь там „безбожники“ або „недовірки“, але самі попи, і то найсвітліші їхні уми, самі світила, визначні учені й професори університетів.

(Тії, що читають по англійськи, найдуть повисні гадки в слідующих цінних книгах:

The Bible, its Origin, its Significance and its abiding Worth, by Prof. A. S. Peake, D.D.—Hodder & Stoughton, London, New York, Toronto.—Chapter I, The Situation, pp. 4—10.

The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism, by James Orr, D.D.—London, James Nisbet & Co., Ltd., 1908. pp. 395—730.

І що ж то викликало в релігійних поглядах сучасних людей так радикальний переворот?

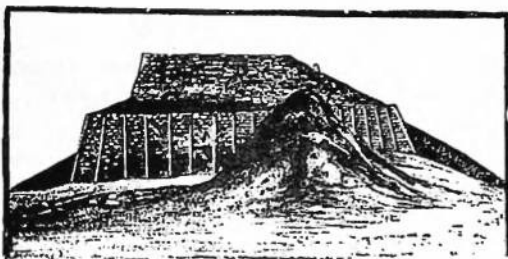
Відповімо коротко: **Наука.**

Згаданий вище проф. Пік пише про се ось так:

„В першій мірі треба згадати тут зміну, яка наступила в усім нашій розумінню і погляді на вселенну (*“our whole conception of the universe”*). Ми не жиємо вже в часах Птоломейської теорії, коли то землю уважали осередком світа й представляли собі її як кружок, над яким уносить ся небо поверх твердого склепіння, не так дуже й далеко від нас, а під яким міститься підземелле, домівка померших, або — як пізнійше думали — домівка грішних душ — пекло. Копернікова теорія змінила цілковито наш погляд на вселенну, компромітуючи при тім основно християнську теологічну систему, яка наперекір усім очевидним вислідам Науки тримаєть вперто перестарілої теорії про вселенну (*“antiquated theory of the universe”*) навіть по нинішній день. В слід за тим пішов так званий *“Lower Criticism, Higher and Historical,”* т. є. нисша, висша й історична критика так зв. „святих” книг жидівського й християнських народів. Та вже найбільш підкопала їхню повагу Новітня Наука.

Геологія (наука про землю), а опісля теорія, а радше (в світлі останніх наукових результатів) закон еволюції опрокинули безповоротно біблійну казку про сотворення світа в шістьох днях, й навчання про подрібне творення та про коротенький час, який Біблія визначає існуванню людського роду на нашій землі.

В останніх же часах сей конфлікт (боротьба) між Біблією і фізичними та біологічними науками

Прастара сьвятиня в Уру.

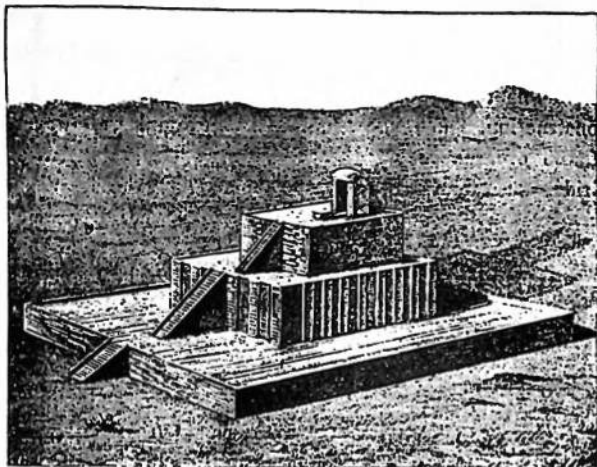
Як єгипетські царі бажали лишити після себе вічну пам'ятку будованем великанських пірамід, так опять старовавилонські (халдейські) царі думали досягнути тес саме будованнем величавих сьвятинь. Одною з найстарших таких сьвятинь й була сьвятиня в Уру (або Ур), якої теперішні руїни представляє повисий образок. Колись — була се величава будиця, яка — як здогадують ся учені — містила в собі найдавніший скарбець старовавилонських царів й першу бібліотеку на світі. Чимало із рукописних пам'яток тої сьвятині велів перенесати до своєї бібліотеки в Нініве царь Асурсаніналь, одначе великі скарби лишили ся ще до відкриття іменно в румовищу урської сьвятині. Відкопати їх й добути на денне світло найстарші записки людського роду на світі, — записки, що сягають в безмежну давнину 6, 8 а може й 10 тисяч літ перед нами, отсе є сміливі плани американських учених. Приготовання до великого діла відкопання урських руїн вже починені, й будучих результатів праці американських учених очікує з нетаємною цікавістю цілий культурний світ.

скріпили ще сильніше чудові просто здобутки археології.

Завдяки їм ми маємо нині в наших руках незбиті докази не лише про величезну давнину людського роду на землі, але також однаково важкі й абсолютно певні й безумовно переконуючі сліди й величаві останки незвичайно давньої й високо-розвиненої людської цивілізації в часах, які попередили цілі тисячліття добу, до якої біблійна хронологія (літочислення) прив'язує сотворення першої пари людей!

Ба, — але поминувши навіть такі спеціальні питання, а радше біблійно-наукові непорозуміння, як приміром казка про сотворення небесних тіл „четвертого дня”, або казка про Потоп і т. п., — нам кажуть нині навіть таке, що уся Павлова теологія (а відомо, що властивим творцем християнської релігії був Павло) оперує на припущенню, що третя голова Битія (казка про первородний гріх) містить оповідання про дійсний факт або подію, — а тимчасом нині доказано усю безпідставність такого припущення!

Вкінці, як сказано вже, чимало причинила ся до підкопання поваги Св. Письма так звана Компаративна або Порівняна Релігія. Пильне, терпеливе й симпатичне студіювання не-християнських релігій, якому десятки талановитих учених посвятили усе своє життя, виявило на денне світло безліч чудових подібностей й понять, які досі уважали люди виключно біблійними, а які не лише що не є зівсім біблійного походження, але навпаки в многих випадках є хронологічно много вчаснішими, а просто запозиченими Жидами з інших, ще раніших релігійних видумок. (Про

Первісний вид сьвятині в Уру.

Так виглядала в приближенню старинна сьвятиня бога Сіна або Наннара, бога місяця, в Уру —нісли думки славного ученого Г. Масперо. Чи гляділи на неї очі Авраама, пра-патріярха жидівського народу? Як відомо — жидівський переказ каже, що з відтиля (Ур - Каздім або "Ур Халдеїв") рушив був яких два тисячі літ до Христового рідва в дорогу до Гарану і Палестини Авраам і його батько Тераг (Тара) з усею ріднею і майном.

Як жеж молодію являєть ся історія жидівського народу в порівнанню з прастарою бунальщиною Вавилонії...

усе сказане висше гляди цитований уступ в книзі проф. Піка.)

Та вжеж поміж усіма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релігійних вірувань теперішньої доби, перше місце займає **археологія.**

“Nothing in the whole course of last century is more remarkable than the recovery of the knowledge of ancient civilizations through the labours of explorers and the successful decipherment of old inscriptions,”—так твердить учений професор Орр, і зівсім справедливо (по нашому: „Протягом усього минувшого століття ніщо не є так замітним як відзискання знання старинних людських цивілізацій завдяки працям великих експлораторів (відкривачів), й завдяки щасливому відчитанню старинних надписів”) В першій половині 19-ого століття віднайшли учені ключ до відчитання прастарих єгипетських надписів (гієрогліфів), а в другій половині того ж століття навчили ся учені (після великих зусиль) відчитувати пра-прастарі старо-вавилонські (халдейські) й асирійські надписи. Завдяки тому наші відомости про прадавні часи в бувальщині людського роду збогатили ся безмежно й вийшли далеко далеко поза межі біблійної казки про сотворення світа й першої пари людей.

В світлі тих великих археологічних відкриттів останніх десятиліть показало ся, що в часах, коли жидівського народу ще не було на світі, в Єгипті, Вавилонії і Ассирії жили народи, які розвинули вже тоді дуже високу й незвичайно інтересну цивілізацію. Протягом довголітних важких праць, виконуваних серед невимовно тяжких умов в далеких країнах, під пекучим полуденним небом й серед непривітних, напів диких племен, учені рі-

жних культурних народів (англійські, французькі, німецькі, російські, американські) добули з землі преінтересні останки людської праці і думки, які кинули богате світло на мову, звичаї і обичаї, штуку і ремесла, організацію і релігійні вірування прадавніх народів, що жили, працювали і змагалися на багато тисяч літ до Христового різдва, розвинули у себе високі цивілізації, — й згодом щезли безслідно з лиця землі... Щезли самі, а разом з ними загинула навіть і пам'ять про усі величчі здобутки їхнього генія. І коли б не згадані праці тих великих учених, ми б і досі не знали нічого про сі прадавні часи замерклої бувальщини давно загинувших народів, не знали б і сього, що іменно їм завдячували Жиди свої космогонічні (про початок світа) і всякі інші казки, перекази і вірування.

Дереволюди.

Фантастичні видумки старинних людей.

Більш 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досі учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, oprіч великого числа усяких інших предметів домашнього й публичного

Чудовища..

Птаха з людською головою й людська пара на снізній парі ніг.

вжитку тих прадавніх народів. Усі ті дорогоцінні пам'ятки дали можливість ученим змалювати нам докладно образ життя, звичаїв і обичаїв, інституцій й релігійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гіттітів, Єгиптян і пр., й показали понад усі сумніви, що культурне життя тих народів сягає далеко-далеко в зазерклу минувшину шість, сім а може і більше тисяч літ перед Христовим рідом. (Порівнай: Hilprecht, H. V.: *Explorations in the Bible Lands during the Nineteenth Century*, 1903, pp. 391, 542.)

Виїмково великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбаніпаля, а опісля й таблички знайдені в другій славній старовавильонській бібліотеці в Телло, відкопані славним французьким ученим De Sarzec. В останніх часах велике вражіння викликала в цілій культурній світі

Бібліотека царя Ассурбаніпала.
(668—626 літ перед Христовим різдвом.)

Після малюнку Фернанда Ле Кеспа.

Імя царя Ассурбаніпала буде занесене на вічні часи в історії людської культури як основателя першої на світі відомої нам бібліотеки. Йому завдячуємо ми заховане по нинішній день старинних сумерійських й аккадійських (староавілонських) літературних пам'яток, легенд, казок, гимнів, лікарських порад, чарівницько-воріжбитських заклинань, обрядів і т. п. Він не тільки збирав також старинні історичні записи, надписи, грамоти, хронологічно-календарські уваги й астрономічно-астрологічні тексти. І взагалі заходи царя Ассурбаніпала біли збирання й заховання старинних письменських пам'яток в спеціально зладженій до того бібліотеці — се єдиний й гідний найбільшого подиву випадок в історії людства. Сказати правду, то від 1850 р., коли то знаменитий англійський учений Лейрд відкрив останки тої величавої царської бібліотеки в руїнах Нініви (коло 20.000 рукописних гдиняних табличок), й починають ся наші докладніші відомості про старинну історію прастарої авілонсько-ассирійської держави. Серед тисячів згаданих табличок царської бібліотеки заховались щасливо і тії, на яких списані були старо-авілонські казки про сотворення світа, про перших людей, потоп і т. п. Казки сі й зягли описи в основу аналогічних казок старинних Гебреїв-Жидів, від яких згодом перейняв їх в цілості увесь християнський світ як "непомильну", бо бують то самим Богом "обявлену" правду.

відомість про відкопанне третьої прастарої бібліотеки в старовавильонській місці Ніппур. Розкопки в тій місці ішли під проводом американських учених (професорів пенсильвенського університету), а найбільш сензаційною стороною наукових здобутків тих розкопок є те, що, як здогадується проф. Лангдон, прастарі книги (т. є. таблички) ніппурської бібліотеки є відписами ще старших старовавильонських книг, які переховувалися в одному з найстарших міст усього світа, в прастарім халдейській Ур, або Уру.

Тут в прадавніх часах стояла величава святина бога місяця Сіна або Наннара, а в її мурах й містилася найдавніша на всьому світі бібліотека.

Які книги і записки примістили в ній старинні мешканці тої країни? Як далеко в глибину істнування людського роду на землі сягають вони? Чи заховались в них ще старші перекази людського роду про початки світа, — старші від тих, що їх найдено в нінівській та ніппурській бібліотеках,

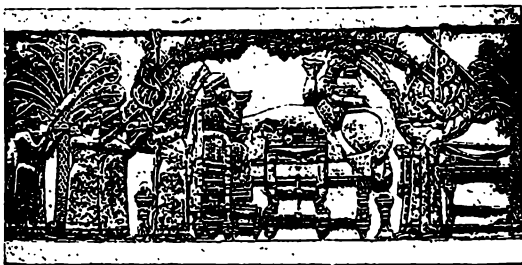
Песиголовці.

Буйна уява старинних необразованих людей наповнила світ усіма духами й чудовищами, які "живуть" по нинішній день в казках усіх народів світа. Наука й людський досвід ствердили нову безпідставність подібних видумок людської уяви.

а які — як вже знаємо — стали перовзорами для аналогічних (подібних) казок жидівського народу?

А передовсім — чи заховались вони в руїнах уруської святині по нинішній день, аби засвідчити усьому світові про безмежну давнину існування людського роду на землі й його прадавню цивілізацію, — на усі ті питання дадуть нам докладну відповідь американські учені вже в короткім часі. Приготовання до розкопок руїн ніпурської святині вже почали ся. Як будемо жити, познакомимо ся і з ними.

КІНЕЦЬ.

Пированис царя Ассурбаніпаля з царицею в "раю", т. с. в царсьнім городі.

Мраморна різьба з царської палати в Куюнджік, тепер в Бритіш Мюзіум в Лондоні.

